

AZ EGYÉNISÉG SZOCIÁLIS FÖLBECSLÉSE

Irta: GELEI JÓZSEF

Két szélsőség között hanyódik, vetődik az egyén értékelése a társadalmi közösség szempontjából. Az egyiknek hívei, az individualisták, érzéketlenül annak fölismerésére, hogy erkölcsi és szellemi javaikat a köznek köszönhetik és anyagi boldogulásuk minden szála is legalább gyökereiben a köz vagyonából indul ki, azt hirdetik, az egyénnek teljes joga van ahhoz, hogy az életet kizárólagosan a maga szempontjából élje végig. Ha ezeket — amennyiben arról egyáltalán szó lehet — a társadalom szempontjából akarják megítélni, önkéntelenül a fülünkbe csendül változott szavakkal a régi fejedelmi kijelentés: a társadalom én vagyok. Mert az individualista se különíti ki magát az emberi közösségből mindaddig, amíg viszontszolgálat nélkül hasznot húzhat belőle. A másik szélsőség hívei alázattal a nagy emberi közösségben való fölolvadást vallják, hitük az egyént kizárólagosan a köz szolgálatába állítja és természetesen, az egyéni élet erkölcsi, szellemi és anyagi kiszolgálását is teljesen a köz terhére rója. Az élettudomány is élt már át hasonló vitákat az élőlény elemi részeinek, a sejteknek, az egész szempontjából való értékelésével. Amíg ott a bűvárlat homlokterében a sejt állott, miként az individualista is csak önmagát látja, a tudósok azt hirdették, a sejtekben rejlik az élet kulcsa, általuk él az élőlény egésze, ők építik föl összetevődésükkel a bonyolult szerkezetű élőlényt (ez volt a német biológusok Bausteintheorie-je). Később aztán rájöttek a társadalmi munkamegosztás és a társadalmi tagozódás elvének mására a sejtek differenciálódásában és ettől fogva az előszervezetet, mint egy zárt társadalmi egységet értelmezték (Zellenstaattheorie). Ujabban pedig a biológusok az élőlény bontatlan egysége mellett törnek pálcát, miután fölismerték azt, hogy az élőlénynek a petében még csonkítatlan egyénisége a fejlődés során a sejtekre tagolódás rendjén sehol csorbát nem szenved, mert az egész minden részében tovább él és a részek csak az egészben s csakis az egészért élnek (Einheitstheorie).

Egyénileg jogot a létre kinek-kinek fajiséga ad, vagyis az a körülmény, hogy született az emberi faj föntartására. Mivel ennek más követelménye nincsen, mint az egyéni lét föltétlen biztosítása a következő szaporításig és a jövő nemzedékről való bármily áru gondoskodás: nyilvánvaló, hogy az individualistákban ez a fajiség vált túltengővé. Viszont az a körülmény, hogy egy faj vagyunk az élők világában, magával hozza azt a másik élettudományi igazságot is, hogy születéstől fogva egyénről egyénre különbözők vagyunk. Nem amiatt, mert az egyik jászolban, a másik pedig bársonyban látott napvilágot, hanem különböznek egymástól a jászolban született testvérek épúgy, mint a bársonyban takargatottak. Különösen férfi és nőtestvér között nagy az egyéni eltérés, nagyobb, mint a társadalom

bármely távol álló két férfi- vagy két nőtagja között. Ebből önként tárul eléink az az igazság, hogy a társadalom tagjai által a köznek nyújtott munka egyénről egyénre különböző értékű, különértékű a legegyszerűbb esetben a mennyiség, a leggyakrabban a minőség szempontjából.

Ezzel az adottsággal pedig a társadalom sorsintézőinek számolniok kell úgy elvi, mint gyakorlati szempontból. Súlyos kérdés azonban az, mi legyen az értékmegállapítás kulcsa, mily alapon vessünk össze minőségileg teljesen különböző szolgáltatásokat. Fejlesztésünk során azonban fontosabb kérdésként áll elő az, hogy a társadalomban egymással szembe állítható két tényező, nevezetesen a szolgáló egyén és a kiszolgált közösség közül a munkaérték melyik szempontjából ítéltessek meg.

Ha a szolgáló egyén szempontját vesszük mérvadóknak, akkor relativus értékek kerülnének a mértékre, mert így adva volna az egyéni munkabíróképesség és a köznek teljesített munka; a köznek nyújtott munkaérték e kettőnek a hányadosa volna. Viszont a köz szempontjából mellékes a munkás kiléte, munkaereje, hanem ott a munka közhasznossági értéke, mint abszolútus érték volna és lehetne mérvadó. Amott az egyéni értéket egyénről egyénre kellene megállapítani a munkaképességnek és a közszolgálati munkának egybevetéséből. És ebből a szempontból azt mondhatnók, mindenki, aki munkaerejét teljesen a köz szolgálatába állítja, a társadalomnak egyenlő becsű tagja. Tehát a napját kapálással eltöltő földmunkás époly mértékben érdemes a köz javaiiban való részesedésre, mint például a szüntelen gépek konstrukcióján dolgozó mérnök. Így a csak minimális munkára alkalmas, fogyatkozásos egyének is egy sorba kerülhetnének a tehetséggel megáldottakkal.

Lássuk azonban, mi volna egy ilyen alapokra fektetett társadalmi rendnek erkölcsi értéke és milyen jövő várna az ilyen társadalomra a fejlődés során. Nyilvánvaló testet öltése volna az ilyen társadalmi szervezet egy régi szociális jelígenek, az egyenlőségnek akkor, mikor csakis az egyenlőtlenység, a különbözőség a megállapítható valóság. Könnyű volna ennek a kiáltó igazságnak is torkára szorítani a szót egy másik hangos emberbaráti jelszóval, azzal, hogy származásának senki sem szerzője. S így azoknak némi lelki megnyugvására dőlné el a kérdés, kik csak a jelen pillanatért élnek és nem érzik a nagy igazságot, hogy a társadalom szüntelen fejlődő szervezet, abban minden történésnek értéket elsősorban az ad, hogy az mennyiben lehet egy tökéletesebb jövőnd közbeeső lépcsőfoka. Már pedig az egyenlősítés a fejlődést sohse szolgálta, a pusztulásnak azonban könnyen lehet szülőoka. A társadalom élete és fejlődése is épen úgy külső és belső föltételekhez van kötve, mint az élőlényé. Belső föltételeit az alkotó egyének kvalitása és szervezete, a külsőt pedig gazdasági erőforrásai szabják meg. Vaskarmait a lét irányításában ma ennek az utolsónak ismerjük leginkább. Az alkotó egyéneket illetőleg az említett társadalmi szervezetnek abból a föltevésből kellene kiindulnia, hogy tagjai abban erkölcsileg mind egyenlők,

hogy tehetségeiket az utolsó lélekzetvételeig mind a köz szolgálatában meritik ki. Csakhogy az egyéni különbözőség elve a szociális erkölccsel való különböző megáldottságra is ép úgy vonatkozik, mint a testi formálódásra. A valóság e tekintetben is az lenne, hogy nem munkaerejük, hanem jószántuk szerint szolgálnák azt a közösséget, melytől viszont mindent követelnének. Az egyenlő elbánás elve, ha erkölcsileg egyenlők volnának is az egyének, akkor is megsemmisítené tökéletesen a fejlődés egyik sarkaló tényezőjét: a munka versenyét és ezáltal a tehetségek temetőjévé válnék. Sőt nemcsak a munka versenye szállnék le, hanem a versenyképes elem faji fölvirágzása, magasabbszintű fajegészséggel ellátott társadalom kifejlődése is megszűnne, mert a mindenkit egyaránt illető közjólét a testi egészségben, munkában, erkölcsben értéktelenebb selejtes elemet fönnmaradáshoz s azzal szaporításhoz segitené. Így a faj eláradna nivóját súlyosító tényezőkkel. Nem számol ez a szociális könyörületeségi elv a sors ama könyörtelenségével, mely a megélhetés anyagi forrásait nem szabja az emberek számához, hanem csak korlátoltan bocsátja rendelkezésre, annyira korlátoltan és még oly sok más előlényt részesítve belőle, hogy az egyenlő osztozkodás elve nem az egyenlő boldogsághoz, hanem az egyenlő köznyomorhoz vezetne.

Az egyénről egyénre és csakis az egyén szempontjából értékelt munka tehát igazságtalan és erkölcstelen a köz szempontjából, de erkölcstelen, értéktelen és igazságtalan a tehetséges egyének szempontjából is. Nagy súlyt fektet az egyénekre, de nem mérlegeli kellő értékkel a közösséget. Mert a társadalom egyénekből tevődik ugyan össze és hajdanta az apró őstársadalmakat az addig függetlenül élt egyének összefogásukkal egyenesen megteremtették, ma azonban mégse mondható el, hogy a fejlődő társadalmak súlypontja az egyénekre esnék. Sokkal inkább napnál világosabban vagyok arról meggyőződve, hogy a közösségre, abban az organizációra, a közkincsekre, az erkölcsi, anyagi és szellemi közjavakra, a társadalom effektív alkotásaira helyeződött át a társadalmi érték. Oda tehát, aminek megteremtésében mi, ma élők, talán még részt se vettünk, hanem az őseinktől való örökség. Ennek a közkincsnek pedig reális értéke van, létrejöttében nem az volt a fontos, hogy hányan adták össze, hanem az, hogy ki mennyivel járult hozzá. Megőrzésében ma sem az a fontos, hány emberre van bízva, hanem az, hogy milyenekre. Szaporodása sem a szaporítók számától, hanem attól függ, hogy egyénenként ki mekkora munkaértékkel járult hozzá. A társadalom egyén-számánál legfőljebb a nő munkaértékelése szempontjából annyiban lehet szerepe a közkincs nagyságában, hogy számosabb tagu társadalomban nagyobb az egyéni kiválóságokra a valószínűség.

Ha a társadalmat ebből a beállításból fogjuk föl, akkor nyilvánvaló, hogy az egyént csakis munkájának szociális értéke, nem pedig munkaerejéhez való viszonya alapján becsülhetjük föl. Az értékelésnél a munka mineműségét figyelembe egyáltalán nem vehetjük, hanem tisztán csak azt, hogy mekkora belőle a közösség haszna, hogy a közösségnek hány tagjára háramlik az illető egyéni mun-

kájából jólét. Különösen kiváló értékűek azok az egyének, kiknek teljesítménye nemcsak a jelenben áraszt szét széles rétegekben boldogságot, hanem kik a jövődönék fályagyújtogatói, kik tetteikkel a társadalmi fejlődést szolgálják. Egy Pasteurnek, Kochnak, Ehrlichnek, Röntgennek, Bayernek és még oly sok nagy egyéniségnek a társadalmi közkinccs megteremtésében egyenként oly nagyok az érdemeik, hogy azzal semmiféle tömegmunka értéke össze nem mérhető.

Természetes megáldottsága alapján a szellemi és anyagi közkinccs megteremtésében a férfinak jóval nagyobb közvetlen szerep jut, mint a nőnek. A férfi erőfölöslegeivel a történelemben mindenütt ott van a küzdelem, a mentés és teremtés szinpadán, a nő azonban testfi gyöngesége, erőtartalékainak hiánya miatt passzivitásra teremtett lényével a háttérben áll, a családi tűzhely mellett maradt. Emiatt a nő szociális értékét nagyon kevésre becsülhetnők, ha rá is vonatkoztatnók az eddigi formában azt, amit főntebb általán az egyénről elmondottunk és ha nem fordítanók figyelmünket a társadalom jövőjének szolgálatára. A férfi folyton termelődő testi és szellemi erőfölöslegét kifelé tombolja ki, azzal folyton teremt a jelen számára; a nő azonban szervezetével úgy formálódott, hogy benne teremtő erő a befelé, a maga számára való alkotásra, a magzatnevelésre válik folyton és folyton szabaddá és így ő a jövő számára munkál. Röviden abban foglalhatjuk össze a két nem egymást kiegészítő szerepét, hogy a férfi a munkát, a nő a munkást szolgáltatja a társadalmi közösség számára. Természetes, hogy eszerint a nő szociális értéke a férfiakéval nem mérhető össze, hanem őket maguk között kell értékelnünk; ami könnyebb szerrel intézhető el, mint a férfiaké. A nő szociális értéke ugyanis egyszerűen abban rejlik, hogy ki hány gyerekkel áldja meg a társadalmat. Van része ugyan a nevelés révén az egyéni érték kicsiszolásában is, de ebbéli tevékenysége se nem kizárólagos, mert abban a társadalmi szervezeteknek is igen nagy részük van, se nem föltétlen, mert az öröklésnek is nagy osztályrésze van benne. A nem családanyák szociális szerepének — ha csak nem nevelés az élethivatásuk, amihez női mivoltukból kifolyólag természetes áldottságuk van — csak másodrangu értéket tulajdonithatunk.

Az egyén szociális értékelésének reális velejárója a társadalmi közkinccshez való jussának mértéke. Az ősmagyar társadalmi közjog ezt a szociális egyenlőség elve alapján oldotta meg akkor, mikor a vérszerződésben kimondta, hogy amit közös erővel szereztünk, azon közösen osztozkodjunk. Csakhogy ez a tétel oly időben keletkezett, amikor még korlátlanok voltak a gazdasági javak és amikor a szerzemény szociális becsét mai világnézetünk előtt az csökkenté, hogy az más nép szájából lett kivéve. Mi itt a fönt elmondottak után nem vallhatjuk az egyenlő részesedés vagy épen osztozkodás jussát a társadalmi közkinccsen. Egyszerűen azért nem, mert a reális létet szolgáló anyagi közkinccs nem akkora és az emberi szaporodás folytán sohase lesz akkora, hogy az mindenki fennmaradását egyformán biz-

tosíthassa. Kétféle közkincsünk, az erkölcsi és a szellemi olyasvalami, hogy azok, mentül inkább részesítettünk bennük mindenkit, annál nagyobbakká válnak. Ennélfogva a társadalom minden tagját részesítenünk kell hajlama útjain a legnagyobb erkölcsi és szellemi nevelésben. Mert csakis akkor és abban az esetben, ha a köznevelésen már átjutott valaki, tűnik és tűnhet ki kinek-kinek egyéni értéke abból, hogy a köznek milyen foku munkát képes szolgáltatni.

A korlátolt mennyiségű anyagi közvagyonból teljes egyéni kiszolgálásban elsősorban azokat a kiváló személyeket kell részesíteni és nekik gondtalan életet biztosítani, kik szellemi végzeményeikkel úgy a jelenben, mint a jövőre kihatólag nagy hasznot hajtanak a társadalomnak. Nincs joga azonban semmiféle kiválóságnak ahhoz, hogy munkaképes hozzátartozói számára, gyerekei részére tökefőlölséget gyűjtsön. Nincs joga azért, mert arra sincs módja, képessége, hogy a maga egyéni kiválóságait örökségbe adja utódainak. A halállal megszűnik az egyén folytatólagos sugárzó ereje a társadalomra, önszabályozólag vége tehát azzal a közkincsben való részesedésnek is. Képességeinket, tehetségeinket ugyanis kettős forrásból: apától, anyától egyaránt örököljük. Örökségünket nem tudjuk utólag megállapítani, mert egyfelől az anyából nem lehet kiolvasni, hogy milyen férfi megteremtéséhez tud hozzájárulni, mivel benne a nőneműség megnyilvánulásában akadályozza meg a benne ott lévő himbélyegeket és vele együtt a férfiképességeket is. Viszont az apában is hiában látjuk a férfiu effektívus értékeket, mert azok megnyilvánulása az utódban csak lehetséges, de nem föltétlen biztos. Nyilvánuló bélyegeink mellett ugyanis vannak lappangók, elfojtottak is. S az utód fejlődéskörülményei úgy alakulhatnak, hogy benne az előd lappangó képességei nyilvánulókká és ennek ellenében az ott kifejelettek itt elfojtottakká válnak. A fontosabb körülmény azonban a tekintetben, hogy miért nem számíthatjuk ki vagy jósolhatjuk meg az új nemzedék alkotását és képességekkel megáldottságát a szülőkéből, az a valóság, hogy az utód az örökséget nem örzi meg hűen abban az állapotban, különösen térbeli elkülönítettségben, ahogy az örökhagyóktól kapta, hanem benne azokból az összekeveredés révén új, kiszámíthatatlan kombinációk keletkeznek. Innen van az, hogy nagy embereink mind az ismeretlenségből váratlanul bukkantak föl, mint pl. a Bolyaiak, Petőfi, Arany, Kossuth, Deák, Katona, Madách stb. Ezért oktalanság Petőfi lángeszének nyomait keresni a paraszt, fiát soha meg nem értő falusi mézáróban, vagy akár a Petőfitől is annyira imádott egyszerű anyában. A szerencsés véletlen kevert apai és anyai képességeket ily fenséges harmóniává az egyik fiuban. S miért nem származnak ugyanazon forrásból más nagyok is, vagy miért nincsenek nagy embereinknek hozzájuk méltó utódaik? Ezt is megmagyarázza a kedvező kombinációk véletlen, kiszámíthatatlan volta, mely nemcsak az ő születésükre, hanem nemzettjeikére is vonatkozik. Lehet és lehetne nagy tehetségeknek is kiváló utódjuk, vagy akár utódjaik is, csak hogy a valószínűségi számítás alapján beütő véletlen mindíg a számszerű tulsúly felé, tehát a középserű tehet-

ségek felé húz és így ritkán találhatja a csekély számú kiválóságokat.

Nemcsak a történelem, hanem a kísérletes élettudomány is sok esetben megállapította már, hogy a kicsiny élőlény a nagyságot rejtve magában hordja. A legelső idevágó kísérleteket *Johannsen* az 1900-as évek elején tette. Három évig kísérletezett ugyanazon paszulytő különböző súlyú paszulyszemeivel az átöröklés szempontjából. S megállapította azt, hogy a testvérek közt kicsiny paszulyszemek a következő évi termésben époly gyakran hoznak nagy, súlyos szemeket, mint akár a legnagyobbakról kikelt tövek.

Már pedig, ha fejlődéstörténelmi igazság az, hogy nagytehetségű utóddal bármely kispolgár megáldhatja nemzetét és fehérhollószámba menő ritkaság a nagyok nagy utódja, nyilvánvaló jogtalanság minden oly vagyoni örökség, mely az életszükségleten túlmenő kényelmet biztosít az utódnak. Hanem, mivel a jövendők nagyjait magában elrejtí elölünk a gyerektársadalom, ezért a jelen kiválóságainak kielégítése mellett a társadalmi közvagyonot másodsorban a gyerekek fölnevelésére kell fordítani, megkülönböztetés nélkül részesítvén benne mindenkit mindaddig, amíg munkaképesse nem válik. És pedig nem lévén elválasztható a gyermeknevelés a családtól, különösen a sokgyerekes családanyák életét kell gondtalanra tenni s őket nem érdemmel megfizetni, hanem neveiket nagy férfaiinké között emlegetni, mert a társadalom jövője tőlük függ, az ők sok gyerekeiben van adva a véletlen valószínűség, a véletlen helyes kombináció a társadalomboldogító nagy tehetségek születésére. Minden 6—10 gyerekes családanya megérdemelné azt a gondtalan életet, amit a sors ma egy-egy vezérigazgatónak vagy miniszternek megad.

A mondottak nyilván arra irányúlnak, hogy az egyén szociális értékelésében az individualizmus egy halvány árnyékának helyet adjunk. Becsüljük az egyént munkájának értéke szerint, de az értéket mérjük a munka társadalmi becsével. Az egyéni végzemény társadalmi értéke szolgáljon egyúttal a közvagyonban való részesedés mértékéül olykép, hogy a kiváló értékek és a sokgyerekes családanyáknak és általán a gyerekeknek munkaképes korukig gondtalan életet biztosítsunk. A maradékon való osztozkodásnak kulcsául is a közmunkaértéket vegyük. Óvakodjunk a közt, mint a közösséget alkotó egyének egyenlősítő individuum kultuszát fölfogni, hanem nézzük és becsüljük az örökségül kapott nemzeti közkincset is, mint társadalmunk tartozékát. Az értéktelenek és gyermeknélküliek szintjét pedig ne igyekezzünk azzal emelni, hogy a gyerekáldást és eszményképeinket lekicsinyeljük, mert mikor ezt cselekedjük, nemzeti sirunkat ásogatjuk.

BALÁZS BÉLA VERSEI

TUDOM URAM, MI TÖRTÉNT

Tudom Uram, mi történt: hazahoztál.
Hogy ne legyek többé elhagyatott árva
Csordából kivertél magányos pusztára.

Házamat tetted földdel egyenlővé,
Mert postagalambok dúcai a házak.
Hazátlanná tettél, hogy hazataláljak.

Ruhám elvetted, hogy ne dideregjek
S fejem alól párnám, hogy árva fejem
Legyen hova hajtsam, biztos térdeden.

Arcom álarcát is letépted rólam
Szivemről is véres álszívek szakadnak
Most már Uram rajta: hamozz le magadnak.

Mert postagalamb dúca minden élet, Cluj
Es nagyon sok, hidd el, amit ott hagyok.
Uram, meg ne álljunk. Én készen vagyok.

TAVASZI ÁRADÁS ELÉBE

Most búcsúzzunk el egymástól Uram.
Árad a föld és tajtékos tavasz
Dagasztja föl a mély völgyek sötétjét.
Égnéző várták ormai merülnek.

Most búcsúzzunk el, mert csillagmagányos
Négyszem-között már többé nem beszélünk.
Vak völgy fölött szép függő hidakon
Szomszédolni egymáshoz át nem járunk.

Köldökszakasztó születés szakít:
Letép a földnek áradása rólad.
Csókolj meg engem még egyszer Uram
Ezer év múlva látjuk újra egymást.

Fordulok arccal most a föld felé
S köszöntelek halálos nagy tavasz.
Hullt-e már csillag hullámodba, hullt-e?
Van-e már néma fővényedben gyöngy?

Áradj föl, áradj! Föld, dalolva várlak
 Dalommal verlek, ágaskodj az égre.
 Magam vetkőzöm s már boritalak
 Szememre, mint a szeretőm haját.

És lesz majd éjjel, hogy az Ūrnak arca
 Kél újra és nem tükrözi színed,
 Akkor mint sülyedt városok harangja
 Meg fog kondulni mélyedben szívem.

HÁROM PIROS RÓZSA

Három piros rózsza kihajlott az útra.
 Túske nem akasztott, illat megakasztott,
 Három piros rózsza engem leszakasztott.

Három piros rózsza engem ne szakíts le.
 Leszakadtam máshol, leszakadtam távol
 Messze Tisza partján egy jegenyefáról.

Tátrai fenyőről barna ciprus tépett,
 Ágról leszakadtam, ágra felakadtam,
 Szívemet, szívemet nem a fáknak adtam.

Nem is lehet innen már hazatalálni:
 Csillagzapor elől eresz alá állni,
 Istenboruláskor lágy részekre szállni.

Ágról ha szakadtam, gyökerem is volt tán?
 Feleljed ha kérdik: azt az ágak érzik.
 Ottan voltam otthon, ahol jobban vérzik.

Mert aki a Tisza vizét issza
 Annak fáj — Kinek fáj? —
 Fáj annak a szive vissza.

PIAVE

Irtta: KÁDÁR IMRE

Még mindig nem mozdult senki.

Még árfolyamzuhanást spekuláltak a politikusok s a felmentett újságírók soronként mérték a vezércikkeket: kitarunk a végső győzelemig!

Pesten hadijelentést kérődzött a férj hálószobája ajtajánál s kezét csókolt a kellemesen elgyengült hivatalfőnöknek.

Rímák nappal elkocsikázták arányaikat s éjjel visszaölelték a bérkocsisok nadrágzsebéből. Ez volt a pénz körútja a természetben.

A kabarekban olcsón kisírta magát a nagyhasu, mert házhoz szállították fiát a tábortüznél. Aztán megigazultan küldte újra a papirbakancsot s a kávéházban hangosan magyarázta a háboru értelmét, mint természetes kiválasztást az emberi társadalomban.

Összevihogtak az agg és rút tehetetlenek: Eddig nem volt tökéletes a nemí verseny berendezése! Nem volt elég előny az ifju izmokkal szemben, hogy csak öreg gazdagok tudják felkékrókázni az aszszonyokat. De a világháboru! Most jól elküldtük őket!

És nyálás szemmel tapogatták kerítő úrnölgyek albumában a hadifogoly asszonyának idomait.

— Gyáva katona, aki még mindig nem mer itthon maradni! — szellemeskedtek a dunaparti korzó gágogói és sajnálták, hogy ebben a mondatban csak kétszer lehet raccsolni.

Hadtápvároskában lueszes tábori pap Dominus Vobiscum közben mutatta újjával valakinek a randevu óráját.

Hadbíróságokon meg paragrafusrágó fiskálisok minősítették magukat nélkülözhetetlenné s a kaszárnyák udvarán szitává lyuggatták a katonaszökevényeket.

És Oroszországban már puskatussal ékelt repedésen próbáltak bölcsességet tölcsezézni a paraszt koponyájába, mert a vörös kancsukát sem akarta tűzliliomnak szagolni.

* * *

„Reggel öt órakor a nehéz tüzérség tüzet szüntet. A tábori ágyuk ötszáz méterrel előre tolják a tűzfalat.“

„Öt óra egy perckor Kovács János hadapródjelölt-örmester szakasza a drótvágókkal...“

Tovább nem olvasta. Szegényt neve úgy kölíntotta fejbe a büszke hadosztályparancsról, mint ökröt a mézáros taglója.

Háta mögül a mozsarak egy napja hányták már orra alá a mászás gránátokat. A robbanások dőreje összemorzsolódott egyetlen zsongó mormogássá.

Kurtán mért lövedékek fennakadtak a saját vonal szikláin s egy

letépett kar ökölbe merevedett kézzel lendült fel a magasba, hátrafenyegetni a cserjés felé.

A rohamszakasz már gyülekezett körülötte a kivezető futóárknál. Fegyvertelenek, csak nagy drótvágó ollók a kezükben. Szörnyű hangyacsápok elsőnek szánt áldozatokon.

Egyszerre mély csönd. Egy perc múlva már valahol az ellenség árka mögött doboltak a shrapnelek s belefulladtak a megáradt folyó vizébe.

Kitolták az árokból. És az emberhullám lassan felgyűrűzött a két vonal közé, sziklatetőre.

És abban a másodpercben, egy napi hallgatás után, halálos pontossággal lezuhogott föléljük a tulsó rejtett útegek zárótüze. Körülöttük szakadatlanul nagyceppű eső zaját kopogták a gránátszilánkok és a kődarabok.

Levágta magát a sziklára. Már tudta: a nagy áttörés terve megbukott. Hasztalan kelt át a jobbszárny a folyón. Itt középen méterre zárt az ellenséges tüzérség s alattuk, a folyó előtt, sértetlenül nyultak el az éj-nap rosszul agyuzott hídfőárkok.

Ők meg egy hete jóformán pálinkát ettek!

És tudta: előre halál és hátra halál.

— Az utolsó emberig leváगतod magad, de nem állsz meg a drótig! — vésődött agyába a vörösszeplős főhadnagy rikácsolása. Már akkor látta, hogy testével akarja felvaskoronázni a mellét.

Megpróbált előbbre csúszni a kövek között. De a szikla porzott s embernyi tömbök zuhogtak vissza a levegőből.

Pár lépésnyire mögötte verítékezve lapultak az emberei.

Most ugrani kellene és rohanni száz lépést lefelé a drótsövényig. Ott már beáshatná magát a homokba s csak puskatúz kerülgetné. Látta a Lövő táblázat ábráját a „holt tér“ esési szögeivel. Piros, vékony könyv közepe táján, baloldalt alul.

S az önkéntes iskola és az ingyen kapott érettségi, amelyért most élettel kell fizetni.

Belevágta arcát a kövekbe.

A küldönc, akit hátrahajszolt üzenettel, visszacsúszott: a hadosztály már türelmetlen s a vörösszeplős haditörvénytiszteket emlegetett. Muszáj előre! Miatta áll az egész verki.

Századszor rostálta meg az összes iskolás lehetőségeket. Mi volna, ha beteget jelentene? Mi volna, ha átlóné a karját? Mi volna, ha zsebkendőt lobogtatva gurulna a parton s megadná magát? Mi volna?

És sorra hajította el az álmegoldásokat.

Akkor belépett öntudatába az első ember arca, akit tiz hónap előtt szűrt le útközetben s a védekezés állati delíriumában nem is érzett felelősséget. Csak most ért el lelkeig szuronya tompa recsegése két borda között s a rekedt hördülés imbolygó lecsuklása a lábai elé.

És először kérdezte most: miért? És először felelte rá: semmiért!

Nem tudta, percek multak-e vagy órák. De érezte, amint egyre erősebben gyűjtőlencsévé sűrűsödik a koponyája s agyának égő fókuszában, ifju tűzhelyen, magasabb masszává nőnek fel a világ minden szépségének és minden rútságának látomásai.

Szive trombitált; a meglátónak le kell vonnia a következményeket!

Boldogan egyenesedett fel a záporos golyók közt, hogy — tizenyolcéves — prédikáljon előre és prédikáljon hátra:

— Bizony külön világ minden élő és célja nem közös egyetlen más céllal sem!

— Látom, hogy a társadalomnak más célja van velem, amely az én céloommal ellenkezik. De akkor megyek a magam célja felé — ellene!

— Önként elajándékozhatom az életemet, de senkinek sincs joga ezt az ajándékot követelni!

— Kerek ércgolyó már az én lelke. Nem vehetnek el belőle semmit és nem tehetnek hozzá semmit. Eddig minden bűnt azok követtek el az emberek ellen, akik jobban szerették őket, mint saját magukat!

— Nem lesznek győzők és nem lesznek legyőzöttek. A porkoláb a cella előtt ép olyan rab, mint a fogoly a cellában!

— Többé ne várjatok prófétákat. Próféta: százezer ember lelkének egyazon felkinálkozó mozdulása a dolgok jobb rendje felé!

— Mindegyitek szívében csipkebokroz a lehetet: vagyok, aki vagyok!

— Jézus! Jézus!

És átölelte mindazokat, akik ugyanakkor északon és délen, keleten és nyugaton szakadatlanul keresték a prédikáló szíveket.

* * *

Két nap múlva, hogy megkapaszkodott valahogyan az áttört front hátrahömpölygése, haditörvénytűz.

De künn már csodára vártak a kifeszült lelkek s ilyenkor mindig kitermők magukból a csodát.

Az ügyész elrettentésért szaval, mert helyre kell korbácsolni a fegyelmet.

A védő hivatalból nála is vádlóbban nyöszörög.

Ő meg csak mosolyog.

Tíz perc alatt: egyhangu halál. Két óra múlva a tábornok telefonja: megerősitem, végrehajtandó.

— Végrehajtási négyszög: indulj!

A falnál. Hat ember a századából megáll előtte vállhoz préselt fegyverrel. És oldalt felemelt karddal a vörösszeplős.

Cél! Tűz! rikácsol a felbújtás.

És ebben a szempillantásban mozdult meg a begubózott idő.

Hat szempár összevillant. És az emberiség lelke leszállott a halálra ítélt és a hóhérságra ítélték fölé.

Az agyonrémuült főhadnagy hadonászó kardját kettétörte egy puskatus.

A tábori pap a közéről ijedten somfordált valamerre.

A század mozdulatlanul állott, hasztalan üvöltött az őrnagy felkoncolást.

Tíz perc múlva rohamléptekben ráncigálták reájuk a zászlóaljat. De egy tartalékos hadnagy hátraarcot vezényelt a század barrikádjai előtt.

Jött az ezred és megfordult. Jött a dandár és megfordult. Hadosztály és hadtest és hadsereg megfordultak és elindultak hazafelé.

És négy esztendő s számjegy-együttelés után a század nem volt többé század, mert Kis Péter újra csak Kis Péternek érezte magát és Nagy János visszatalált Nagy Jánoshoz.

Vagyok, aki vagyok.

* * *

Azután még sokáig nem volt békesség az emberek között. De az engesztelődés felé akkor fordultak a szívek, amikor először nem vállalt az ember hűbérurát testvére fölött.

Nemsokára aztán már eljövendő volt a nap is, amelyen egy két-éves kislány összetörte játékpuskáját és odavágta az ajándékozó arcába.

NYÁRI DÉLUTÁN EGERESEN

Itt fekszik az isteni Szűz hanyatág az életen, testén az élet nyugalmával. Kékbe árnyalló fekete hajtömege ott hullámo! alá a Bihari Havasok kövein, egybeszakadván a Végtelennel.

Itt-ott hófoltok vegyülnek el már e barna tömegben, de a teste istenien fiatal még, feszült combjai dombosodnak a horizonton, az ég homorú íve alatt.

Szelid ágyékából fakadott a völgyben tovakúszó, zöld rétek közt, csenevész fűzek alatt bujkáló Nádas, hasán vas sín!ár húzódik tova, mint operáció után ottmaradt fekete heg.

E fenséges elnyúlást nincs mi riassza

Fütestvéreim simogatnak engem, fatársaim kinyújtják felém lengő karjaikat, betakarozunk sugarakkal és kékséggé sűrűdött levegővel s gyakoroljuk pihelve az élet lélegzetvételeit.

A tegnap még magam is ott kúsztam az agyvelőszívó kövek közt, fül!ó fejjel és haszontalan gondolatokkal.

A tegnap elfelejtettem felnézni a Napra. Azt sem tudtam, felle!ges volt-e az ég, avagy derült s bujtak-e pici lámpások s csóvás pásztortüzek gyúltak-e az est fekete leveg!dísztetére.

A tegnap nem tudtam arról sem, hogy milyen szenei vannak az én asszonyomnak.

Ma én és az Atya egyek vagyunk

Ma megtudnom adatott, hogy miért kellett a Krisztusnak megváltói munkája előtt pusztába vonulni, miért kellett amaz indus királyfinak a Nagy Fa alatt megvilágosodnia, miért ment Mózes, kötést kötend! egymagában a Hegyre s miért vonult el öreg napjaira újra a Hegyre, honnan beláthatott az Igéret Földjére. Ugyanezért prédikált Ferenc, az assisi szent, pocsolyák disznainak és a leveg!ég madarainak.

Ma megtudtam, hogy a hernyónak csak át kell rágnia a sötétség körülfogó börtönburkát és ép olyan színeszárnyú, lengén lebbenő Píllangó lehet ő is, mint a többiek. Színfolt az istenség arculatán.

Ma nem vagyok,

tegnap sem voltam és immár tudom, hogy holnap sem fogok lenni. Ma nincs mitől félnem, nem dobál felém fekete köveket az eltelt idő, nem köt hurkot tagjaimra ez óra és nem ül mellemre láthatlan súlyok súlyával a Jövendő.

Ma Független vagyok!

Ma király vagyok királyok asztalánál, kik közt nem kell szégyelnem a tetveket rongyaím közt. Egyforma bíborral hull ránk az egyetlen Palást. Ma Erősség vagyok, amely nem szorul védelemre.

Támadhatatlan Ő!

Ma ujság vagyok tele jó hírrel és kedvező üzenetekkel a rabságban sínylődőktől, kiknek övéi — tudom — remegve várják jöttöm.

Ma orgonasíp vagyok. Szent Cecilia hosszúdad, gyöngyfehér ujjai peregnék le a billentyűkre valahol, puhán, puhán és én

Zengek

Pórusaimon tör elő a dal s nem fojthatom el egyetlen hangját, mert mi vagyunk a Kórusból egy szólam és a mi hangunknak nem szabad hiányozni soha a Harmóniából.

Énekeljünk:

Ó áldott, áldott, áldott az úrnak Neve!

Homlokomra verejték vizesedik. Most arra szomjas a Nap. Ma felissza mind s holnap én is ott leszek a Harmatban, mely tikkadt fűszálakra csapódik s bennük folytatom tovább részéletemet.

Bennem is, ime érzem: fák folytatódnak és más növények, elbödül néha véremben egy régen leölt tulok s csontjaimba és velőmbe rakódik ásványok foszfora.

Nem én szólok Hozzátok

Rajtam keresztül sohajtoznak távoli nádasok, zúgnak erdők, zajganak városok, csattognak madarak s csillog halak pikkelyes teste.

Én vagyok a Folyammeder

Névtelen források vizei, kik fakadának mind az isteni Szűz ágyékában, bennem egybezuhogznak.

Röntgeni fény fut rajtam keresztül s ráírja magát a teremtés érzékeny lemezeire.

SZENTIMREI JENŐ

HÚSZ ÉV MULTÁN

Irta: LIGETI ERNŐ

Húszan-harmincan is betolon­g­tak az iskolaterembe. A fekete szalonkabátos csoport élén a volt osztályvezető tanár. Az államtitkár maga előtt bocsájtotta a községi jegyzőt: parancsolj csak, barátom, sohasem felejttem el, hogy te csináltad a dolgozataimat! Egyike-másika a találkozóra összegyűlteknél be­le­győ­mő­szöl­te pocakját az iskola padokba; a tantatartókat a padból kiemelték és újra visszatették. Min­d­nyájan mosolyogtak. Csak a vezető tanár pityergett egysort, öreg volt és érzékeny. Bizonyára, mert sohasem szabadult el „az élet iskolájába“, az osztályvezető tanár úr, húsz év lezajlott és még mindig iskolába jár, ő a legrégebb diák.

De a többiek mosolyogtak. És míg az ünnepi mosolyok kis zászloít lengették, mindegyiknek vérzett a szíve. A legtöb­b­je nem így gondolta. Irigykedve néztek egymásra, mit tudjátok ti, hogy mi az én bajom...?! De mosolyogni kellett, mert azért voltak ott, azért torkollt össze húsz-harminc idegen élet, hogy egy pillanatnyi öröm tengerébe szakadjon. A tenger sós.

Az emberek nem gondolkodnak. A gondolat, egy dolog követke­zetes végiggondolása, akár a csipa az ember szemében, megzavar, ki kell törülni. At kell adni magukat a kényszerörömmel, muszáj emlékezésnek, a csak azért is húsz éves találkozó­nak, már húsz év, mintha csak a tegnapi lett volna, eliramlik az élet!

Az egyik ezt gondolta: Húsz év. Közben meghalt az apám, az anyám, árva lettem. Ki is halt még meg? Meghalt a Málcsi néni is, nem örököltem tőle semmit. Meghalt a törvényszéki bíró is, én jöttem a helyébe. Az osztályból is sokan meghaltak...

A másik: Először megszületett a kis fiam, Pali. Azután megszületett Ilonka. Janinak is született kis lánya, de az nem olyan szép. Doktor Rosinger leánya hozomány nélkül ment férjhez.

A harmadik: Először az ember vesz egy szoba bútort. Azután berendezi a másik szobát is. Vásárol szőnyeget: először kelint, azután perzsát. Ezüst gyertyatartókat is. Folytonosan csereberél... Fő a szép otthon.

A negyedik: Kezdetben csak reumám volt. A reumából szív­baj­tot kaptam. A szív­baj­tból vesebajtot. Aspirin, digalin, validol, morfium, a végén kokain injekció. Húsz év!... A fene egye meg!

Egy korosztályból harminc különböző élet, harminc külön múlt, harminc külön út, úgy feküdt a fehérre meszelt falak között a szalonkabátok fekete foltja, mint egy odadobott térkép: folyók, zuhatagok, oromzatok és szakadékok. A vezető tanár felemelte csontos ujját, ki kört leíró sajátos mozgásában mit sem változott húsz éve és odabö­kött a térképre.

— Ön Lejník János tehát mérnök. Hogy, hogy, ön építette a keresztúri tanodát?... És ön... ön Bereczki (Berenci vagyok, igazította ki egy horihorgas úr a tanárt és elégtételt érzett, hogy lám, egyszer mégis csak ő javíthatja ki az osztályfőnököt) ön Berenci, mindig bukott nálam a latinból... mi a foglalkozása?

— Jószágigazgató vagyok.

— És mi lett a Klein Maxiból? Na, Klein úr, mi lett magából?

A többiek odanéztek, hogyan, nem tudja a tanár úr, hogy Klein a leggazdagabb ember Budapesten, konzervgyáros, hadiszállító...

— Babarcsi Kádár vagyok — szólalt meg Klein úr és már bánta is, hogy ide jött e csomó szegény ember közé. Lassanként el-sompolygott az államtitkár mellé, intett a szemével, mintha mondaná, legalább mi ketten tartsunk össze.

— Estére kimegyünk a Zajzon-kertbe? Nem, menjünk fel inkább a Fellegvárba, Rápoltihoz. Ott van a legjobb flekken — javallotta egy köpcös úr, miközben sűrű verejtékcseppeket törölt le a homlokáról.

Elszéledtek. Ki-ki a dolga után. Egyik gyerekjátékokat vásárolt be falura, a másik vetőmagokra alkudott. A harmadik a strandfürdőre ment, a negyedik vízítbe hajdani ideáljához, az ötödik megvizsgáltatta magát egy tanárral.

Rápoltinál nagy asztalt terítettek, olcsó virágot és kertí lámpát helyeztek a vendégek elé.

Amikor a tanár úr szuszogva megérkezett a hegyre, a vendégek felállottak és éljeneztek.

A szakácsnő odasugta a borfiúnak:

— Ezek húsz éve együtt maturáltak. Okos emberek.

— A pincér bekiáltott a rácson keresztül:

— Harminckét turóscsúszát.

— Mit iszunk? — kérdezték az asztalnál. Az államtitkár muskotályt rendelt.

— A Kemény Árpád borpincéjéből.

— Honnan tudja?

— Hiszen ott volnék jószágigazgató vagy mi!

A fehér asztalon lecsurgott a bor és összefolyt a szódavizzel. Az egyik, gondos családapa bizonnyal, sőt hintett a kompóttal telefreckendezett abroszra. Cigányzenét is rendeltek. A szivarhamut beleverték a virágosvázába. És ahogy minden összepatakzott maszatos mocsárrá a virágosvázába. És ahogy minden összepatakzott maszatos mocsárrá a virágosvázába. És ahogy minden összepatakzott maszatos mocsárrá a virágosvázába, úgy kavargott az asztal felett húsz év multja-jelene, hogy odahulljon a vezető tanár ölébe, mint egy nagy halom fehér-fekete tintagalacsín.

A vezető tanár szunyókált. A nyelvek megeredtek. Egy csomó érettségiző diák, bottal és cigarettával előkerült a bokrok sűrűjéből.

— Diákok, akik a mi nyomunkba lépnek, — lelkesedett az egyik.

A diákok ránéztek a berugott kompániára és tovább oldalogtak. Hová mentek? Sánc alá vezetett az útjuk, bizonyára a nőkhöz.

— Hátha mi is velük mennénk, milyen érdekes volna — kockáztatta meg egy iskolatárs, aki agglegény maradt.

Fölényesen elnéztek felette. Mi komoly emberek vagyunk.

— Liteczki mindig extravurstot akar — mutattak rá az agglégényre, aki inkább maga elé meredt s féltő gonddal ügyelt arra, hogy szivarjának hamuja le ne essen.

Az érdeklődés Liteczki felé fordult. Liteczki valahogyan más volt mint ők, már az iskolában is. Fölényes, gonosz, aki egy kézmozdulattal földre fittyentett mindent, amit ők légvár gyanánt fölalapoztak. Nem szerették Liteczkit. Liteczki orvos volt, kórtanár, egy eldugott román faluban.

— Na, Liteczki, beszélj már te is valamit.

— Liteczki rájuk nézett:

— Gyerekek vagytok. Most látom csak, hogy húsz év alatt sem változtatok meg.

— De ezt már kikérjük magunknak. Mi nem vagyunk gyerekek. He!! Felnőtt komoly emberek vagyunk. Liteczki, te maradtál csak kölyöknek. Liteczki, miért is jöttél ide, nem való vagy közibénk.

— Ne berzenkedjete. Én eljöttem ide, mert mindegy, hogy hová megyek. Ugy kezeltek engem, mintha esküdt ellenségetek volnék. Én csak komikusnak talállak benneteket, mert hazugságokat komolyan vesztek. Szeretnélek meggyőzni benneteket arról, hogy nincs hazugabb dolog, mint amikor így összekerültök. Ez nem a mult szolidaritása. Nincs egy közös érzésetek, egy pillanatnyi lelki összebörülésetek sem. Ez a tökrézség szolidaritása.

— Eláll, mert mindjárt lehengetjük a hegyről.

— Hadd beszéljen, ritkán akadunk össze ilyen csodabogárral.

— Nem fontos, hogy a számat járassam — mondotta Liteczki előzékenyen — de ha meghallgattok, örömet szereztek nekem.

Liteczki beszélni kezdett és amit mondott, tiszta világnézet volt. Kerek, összefüggő, bő buggyanásu mondatokban rajzolta meg a felszabadult embert, aki túl van minden előítéleten és nem hagyja magát gúzsba kötni magára erőszakolt illúziókkal, melyekkel egy percre sem vállalhat őszinte atyafiságot. Liteczki szava mind lelkesebben, mind meggyőzőbb erővel csendült meg a kitágult égboltozat alatt és mármár meg is fogta az embereket. Bobiskáló fejükben derengett valami és a vezető tanár átnyújtotta kezét Liteczkinek az asztalon.

— Köszönöm, drága barátom, köszönöm az igazságát. A — többiek zavartan hallgatták és ümgettek... Egy nagy akadozó csend fesztette az asztalt, amikor az asztalvégről valaki elkiátotta magát:

— Kalamuci!

És erre mindenki örült hahotába kezdett. Mindenkinek hirtelen észébe jutott, hogy Liteczkinek a gúnyneve az osztályban Kalamuci volt, ez az értelmetlen diák fantázia kilökte jelző, mellyel diáktársai már az emlékezetből kihullt okból éveken keresztül csúfolták Liteczkit és most kétkézzel kapaszkodtak a szóba, húzták és ráncigálták, mert e szó visszarántotta őket az egyensúlyba, e szó mentőgummi volt a borgözös éjszaka uszóda hevében és hiába beszélt Liteczki, hiába mult húsz év, minden oldalról vihogva zengett a nyári vendéglő:

— Kalamuci!

VARJAK

Én szeretem az Istent s mégis elmegyek ölni. Leöblöm. —

Egy melegszemű, szép, idegen lelkű katonát fogok leölni, mint a dísnót nálunk. Meghal a szép idegen lélek. Meleg párolgó vér szagja száll a levegőben. A varjak kikezdzik a szép halott hasát. A szívét szaggattják ki.

Egy asszony sírva borul a templompadra.

A szívről lelóg a húscsapat. (Ó, rémes, a megaludt vér.)

Egyik varju elakar repülni vele, kiejti csőréből. A szív megvonaglik.

Összerándul, mintha élne. A látvány különössége megfagyasztja a vért ereimben, összeborzongok. A varjak rászállnak. Jólakottan, undorító telhetetlenséggel, lanyha farkbillegetéssel ugrándoznak rajta.

Tele a szájuk dögvésszel, párázatuk a halál csirájával, undorító, rekedt hangjukban ott van a dögnek, a rothadt, foszlásnak indult dögnek képzete.

S e dögvészes állatok rászállnak, rápiszkolnak a szép, idegen halott szívére. Jstenem? Egy szobában lehull a fénykép a falról, az ajtó magától kinyílik. Az asszony ujjáról lecsúszik a karika gyűrű. A szerelem szava meghalt.

Az erdők kivirágoztak, de nincs, aki letépje a virágokat és kedvesének hajába tűzze.

A madarak ismét nótába kezdtek, de nincs, aki versenyt daloljon velük. A dáliák magasabbra nőttek, de nincs, aki megsímogassa tekintetével. Meglesznek a lányok, szekérszámra hordják a virágot, de nem lesz, aki remegő dalt énekeljen fülükbe. Eljön április, az orgonák nyílni kezdenek, de nem lesz, aki édes nótával ajkán, alattuk vírassza át az éjszakát. Meglesz a sok komoly, hideg ember és nem jön vissza közéjük a hóbortos, bolond fiú.

A halált szenvedésre akarja felcserélni, de nincs aki alkuba bocsátkozzék vele. A megsemmisülés? Kinek kössek sírjára hóvirágból koszorút?

BARTALIS JÁNOS

BERLINI SZÍNHÁZI LEVÉL (II.)

Irtá: HALÁSZ GYULA

Gerhart Hauptmann. — „... És ime 1889. október 20-án, az új német művészet első jellővése következett: szörnyű lárma, zúgó ellentmondás és zajos tetszés közt került színre egy ismeretlen szerzőnek: Hauptmannak „Vor Sonnenaufgang“-ja. Már az előadás előtt dult a harc a mű körül, a színészeket fölindult levelekben óvták a fenyegető színházi botránytól és valóban a darab végigjátszása többször veszélyeztetve látszott. Úgy érzi magát az ember, mintha egy harctéren lenne, — mondta egy színész, midőn a színpadra léptem — hallani lehet a golyók fűtyölését... És Hauptmann ugyanezen benyomás hatása alatt a „Nepfölkelte előtt“ ujonnan megjelent kötetébe ezt írta nekem: „A lessingtheateri csata emlékére.“ Oly hirtelen bukkant föl, mint Byron „egy reggel csak arra ébredt, hogy híres,“ azaz hírhedt, mindegy: a német színházi élet szerény pontyostavában megjelent az első békebontó, „egy különös, fiatal csuka.“¹

Három évtizeddel később, 1921-ben új kép: Reinhardt Grosses Schauspielhausában ezrekre menő tömeg zúgó tapsviharokkal és fanatikus üdvívalgásokkal szakítja meg a Florian Geyer, vagy a Takácsok előadását, két kép, Hauptmann fejlődési vonalának két határköve, amely egyuttal a demokratikus Németország kibontakozásának útját is jelzi. Hauptmann nekiindulása elválaszthatatlanul benne gyökerezik a német munkástömegek első öntudatos megmozdulásában, amely Marx teoretikus előkészítő munkája s Lasalle gyakorlati tevékenysége után mind jelentősebb súlyt nyer. S amint Hauptmann a szocializmusban, a tömegek forradalmasításában művészetének egyik fő hatóerejére talál, (a másik Ibsen: a szellem forradalmasítása), úgy nyernek a munkástömegek is művészetében, mint mozgalmuk etikai alátámasztójában egy jelentős új szövetséget. Innen az a becéző szeretet, amellyel az uralomra jutott szociáldemokrácia Hauptmann alakját ma körülveszi.

Florian Geyer. Takácsok. Az elnyomott tömegek forradalmi megmozdulásai. Az 1525-iki parasztlázadás, az 1844-iki takáclázadás. Amily melegséggel foglalkozott Hauptmann ennek az agyonsanyargatott népnek tragediájával (gyermekkorának emlékei elevenedtek föl benne s nagyapjának alakja, aki maga is nyomorult takács volt), ugyanolyan szimpátia kíséri ma a darabot, bár az, a forradalom után különös varázsát (amit előadásának rendőrségi betiltás adott neki) már elvesztette. Annál tisztábban hatnak a darab művészi értékei: ahogyan az író egy egész népreteget tesz meg drámája főhősévé, ahogyan egyesek

¹ Így ír visszaemlékezésében Otto Brahm, Hauptmann fölfedezője, a naturalizmus színpadraségítője, a Reinhardt előtti színművészet legértékesebb alakja.

hangulata helyett a tömeg pszichológiáját festi, ahogy néhány megragadott helyzetben, pár odavetett vonással alakokat rajzol. Másik drámájában a németek Dózsa Györgyének, a lovagból paraszttvezérré vedlett Florian Geyer-nek elmosódott történelmi alakját használja föl, hogy megtestesítse benne a forradalmi idealizmust, amelynek emberi gyarlóságokon és német viszálykodásokon kell összeomlania. Florian Geyert nemcsak az erőszak roppantja össze, hanem tragikus belátása: az evangéliumi szabadság, a jog és testvériség hirdetése, csak újabb viszálynak a csirája s a kor, melyben él még nem érett meg ideáljának megvalósítására. Nem véletlen, hogy a darab értékei (épen ezen benső tusakodások) sokkal intenzívebben jutnak kifejezésre ma, midőn elérkezett az ideálok realizálásának pillanata s az étellel való állandó sulyos konfliktusokra kell találnunk, mint huszonöt évvel ezelőtt, midőn még teljes optimizmussal folyt a harc s Florian Geyerben is csupán az elnyomók és elnyomottak közti kíméletlen küzdelmet látták. Ha huszonöt évvel ezelőtt, a darab első bemutatóján, a pártharcok szenvedélyességében pro és kontra tettlegességekre került a sor, ma egy lelkes tömeg feszült figyelmé kíséri végig ezt a történelmi színművet, amelyben Hauptmann a forradalom utáni Németország érzéseit és problémáit sejdítette meg. Midőn a második jelenet végén a parasztlázadás fölkelő hősei a würzburgi dóm hatalmas tölgyfaajtájához lépnek s az ellenségre halált kiáltva szimbolikusan belecsapják kézeiket s midőn legutoljára feketé páncélban Florian Geyer lép az ajtóhoz s kését ezzel a fenyegető kiáltással csapja bele: „Und dies Messer stoss ich ins Herz der deutschen Zwietracht!“ — a nézőtérrel pillanatig döbbenetes csönd uralkodik, aztán fölharsan a tomboló tapsvihár.

A darab nagy szerkezeti hibái (az események majdnem kizárólag a felvonások közt peregnek le és mi mindig csak híradásokból szerzünk tudomást róluk) különösen Reinhardt nagy Schanspielhausában szembetűnőek (amely lelkifolyamatok visszaadására teljesen alkalmatlan) s a kifejezetten milieu-dráma finomságait elvesztve, benső lényével ellenkező patetikus tónust kap.

*

Georg Kaiser. — Ami neki különleges helyet biztosít a mai színműirodalomban, az nem annyira sokat emlegetett (s önmaga által is földicsért) nyelve, amely tömör, besűritett mondataival szintén új értéket jelent, nem a korral való abszolút együttérzése (majdnem mindég korszerű problémákhoz nyúl), hanem kizárólagos drámaisága, ami nála a kifejezésnek nem egy, hanem egyetlen lehetősége. Ő nem epikus elgondolásból építi ki a drámát, nála dráma a primár forma: gondolatai a színpad nyelvén, dialógusokban, összeütközésekben, nagy feszültségű helyzetekben jelentkeznek. Mint más egy költeményt, vagy egy kompozíciót, ő szinte intuitíve löki ki a drámát. (Innen szokatlan termékenysége: ez magyarázza meg, hogy most midőn négy hónap elengedésével megnyíltak előtte börtöne kapui, sok új átéléssel együtt két kész drámával lépett ki a világba.) Nem áraszt el lyrái ömlen-

gésekkel; mindenütt az esemény, a drámai elem áll előtérben, ezek utján ragad be észrevétlenül a benső cselekménybe s a benső cselekmény érezteti ki bennünk a szímbólumot.

Emlékeztünk még groteszk védőbeszédére: „A német irodalmat új nyelvvél ajándékoztam meg. Közvetlenül Goethe mellett van a helyem. Zseni vagyok. A zseni nincs alárendelve társadalmi törvényeknek. Tettei nem eshetnek etikai elbírálás alá. Minden más mellékes: az alkotás a fő. Nem élhetek luxus nélkül, ez művészetem fizikai alapföltétele. Anyagi forrásaim elapadtak. Zseni vagyok, jogom volt rá.”

(A körülmények ismereteseek. Hetekig: író aki lopott. Szenzációs főtárgyalás. A polgári bíróság ítélete: nyolc hónapi börtön. Országos reklám. Kaiser reprizek és Kaiser bemutatók. Botrányok.)

Igazi védőbeszéde azonban nem bírálta hangzott el, hanem a Lessing-Theaterben a Morgen bis Mitternacht-ban, amely a lopás apológiájának indul (gyűrjétek magatok alá az életet, az eszköz mellékes) — de a tulajdonképeni mottó a végső revolverlövésben csattan el: Ne lopjatok, mert semmiféle pénzzel nem szerezhettek többet, mint amit már önmagatokban bírtok.

Morgen bis Mitternacht. — A Kaiser — darabok legmelegebbje. Egy irodába beszürkült filiszter tragikomédiája, ahol egy asszony illata kizökkent élete mindennapiságából, aki elrabolja a kasszát, hogy a pénzzel föltáncoljon az élet tetejére. Rohan a nő után. Viszi az illat s a selymes kéz érintése, viszi princípálisának szava: „Ez a fiorenzi nő — az állítólagos fiorenzi nő. Bukkant-e föl már pénztára előtt hasonló jelenség? Prém, parfüm. Még most is érzik. A levegővel kalandot szívunk be! — Ez a nagysilű föllépés. Olaszország, ez meglepően hat — mesés. Riviera — Mentone — Bordighera — Nizza — Monte Carlo! „Igen ahol narancsok virágzanak, a család is ott virágzik!” — S az első csalódás. A nő akiért fölbíllentette élete egyensúlyát, nem kalandornő. Sőt felnőtt fia van, ezt kíséri tanulmányútján. A pénztáros végső kétségbeeséssel: „Raboltam, loptam. Kiszolgáltattam magamat — megsemmisítettem az egzisztenciámat — az összes hidakat fölrobbantottam — tolvaj vagyok — rabló — Önnek velem kell — velem kell...” — S már künn van a vakító hómezőn. Manzsettái — volt életének szímbólumai messzi repülnek, „Kiszolgálva. Itt feküsztek. Hiányozni fogtok a fehérneműben. A lamentó átnyafog a konyhán. Hiányzik egy pár manzsetta. Katasztrófa a mosósümben. Világromlás!” — Élete új lehetőségeit tartja a kezében. Kézpénzben fizetek! Előre, mi kínálkozik? — Hó. Hó. Nap. Csönd. Nem megyek bele az üzletbe. Visszalépek a kötéstől. Nem reális dolog. (Karjait földobva). Nekem fizetnem kell!! — Kézpénzben van a pénzem!! — Hol van az árú, amit teljes befektetéssel vehetek? Hatvanezerrel s az egész vásárlóval szöröstül bőristül? (Ordítva) Szolgáltassátok ki! Hozzátok összhangba az értéket és az ellenértéket!”

A család. — Az anya az ablaknál ül. Egyik lány himez, másik a Tannhäuser öudertürt gyakorolja. Az anya ki és be jár a kony-

hába. S ő belép. — Honnan jössz? — A temetőből. — Meghalt valaki hirtelen? — Hirtelen meghalhatunk, de nem temethetnek el hirtelen. — Honnan jössz? — A sírból. Homlokomat jégdarabokon fúrtam át. Különös megeröltetésembe került, míg átjutottam. Egész különös megeröltetésembe. Az ujjaimat kissé bepiszkitottam. *Man muss lange Finger machen um hinauszugreifen...*

Milyen darabot játszasz? — Wagnert. — Varrsz — faldozol — kötsz? — Himzek. — Praktikus. — S te anyácskám? — Kissé bóbiskoltam. — Békés. — S te? — A kotlettet akarom sütni. — A konyha. — A tiedet sütöm most. — A konyha. — Egyszerre fölindulva: Nyisátok ki az ajtókat! — Öreganya az ablaknál. Lányok az asztalnál himeznek — Wagnert játszanak. Asszony a konyhára ügyel. Négy faltól különbástyázva — Családi élet. Az együttélés kedves meghittsége. Anya — fiúgyermek — együtt. Bizalmas varázs. Befon. Szoba asztallal, függőlámpával. Zongora jobbra. Cserépkályha. Konyha, mindennapi eledel. Reggel kávé, délben kotlett. Hálószoba — ágyak: be — ki. Bizalmas varázs. Végül — hátunkon — mereven és fehéren. Az asztalt ide a falhoz taszítják — sárga koporsó nyúlik keresztbe, a záruk lecsavarhatók — A lámpa körül kis gyászfátyol — egy évig nem szól a zongora — — A család teljesen megzavarodik. A pénztáros indul. Az öregasszony összeesik: meghal. — „Meghalt, mert egyszer valaki elment ebéd előtt!”

Tovább. Be a városba. Hatnapos verseny. Sportpalaszt. Iv-lámpák. Szmoking. Cilinder. Glazé keztyű. Zenekarok. Tuss. — Tovább. Táncsarnok. Alarcosok. Szeparé. Nő. Pezsgő. (Érték és ellenérték, érték és ellenérték, hol az összhang?) Tovább. Tovább. Végül az utolsó kép. Az üdv hadseregének helyisége. Lenn sűrűn beült padok. Fönn pódium. Bűnbánat padja. Üdvharsónák. Egy nő ösztönöz megtérésre. Atszellemült a hangja. Egymásután hasadnak ki a tömegből, vallják be bűneiket, s omlanak le a bűnbánat padjára a kereskedőseged, a munkás, a kokott. Minden megtérés után dobpergés és üdvharsóna. A tömeg erősödő aniszonója ismétli a refrént: Az én bűnöm! Az én bűnöm!

S már fönn áll a pénztáros is. — Dél előtt óta keresek. Álomlás állomás után tünt el vándorló hátam mögött. Tobább mentem, fölkészülve mindenik előtt. Nem szolgáltak rá döntő nekiruccanásomra. Ez nem volt, az nem volt, a következő nem, a negyedik — ötödik nem! Mi az, ami teljes befektetésre érdemes?... Reggel óta útban vagyok. Beismerem: elraboltam a kasszát, amelyet rám bízta. Bankpénztáros vagyok. Nagy kerek összeget: hatvan-ezret! Az aszfaltos városba menekültem vele. Most minden bizonnal keresnek — elfogatásomra bizonnal jutalmat tűztek ki. Nem rejtőzködöm többé — beismerem. A világ minden bankjának pénzével sem lehet valami értékeset venni. Mindig kevesebbet veszünk, mint amit fizetünk. S minél többet fizetünk, annál silányabb az áru. A pénz megrontja az értéket. A pénz elleplezi az igazat. A pénz minden csalások legnyomoruságosabbja. — Nektek dobom oda, ti szétzúzózatok pillanatok alatt! — S amint fehér glazékeztyűs kezei, egy

nagy, szabadító gesztussal szétszórják a bankjegycsomókat, megindul a tömeg, ott kapkodnak az apostolok, a megtértek lerohannak a bűnbánat padjáról, vak tülekedésben markol mindenki a pénz után. Egy pillanat s már üres a terem. — Itt állok. Ketten sokan vagyunk. A tér csak egyet ölel. Magányosság a tér. A tér magányosság. — Ki menekül? — Hol a kijárat? — Hová szaladok még? — Hová? S a választ egy revolvergolyó lövi be a mellébe.

Kaiser drámája túlnő a bankpénztáros tragikomédiáján, s a hét kép szédítő tempójában benne izzik a kor vetülete állandó ellenszólásaival: az örjögő pénzvággyal, vak föltörtetéssel, s a teljesedés vélt pillanatában a csalódás gúnyos grimaszával. Barnowsky merész stílizálással lüktető egységgé fogja össze az önmagukban néha triviális képeket s az egész drámát expresszionista módszerrel a realitásból egy nagy, lázálomszerű vízióba emeli föl. Minden kép teli szuggesztivitással, léleketakasztó feszültséggel, s a mi főérdeme érzi és kiéretteti a darab ritmusát, azt a végignyargaló ütemet, amellyel ez a szürke hős, roskadozva, vállán milliók rokonsorsával állomásról állomásra táncolja végig a Golgotát.

TÁVOLSÁG NINCS

A hold az égen reszketett
és mind messzebb ereszkedett:
Én mint a kóros néztem őt,
bús ájtattal az éj előtt.

S mint kisgyermeknél altatón
a szívem nem vert hallhatón,
de mint tolvaj, ki átoson
emlékem járt a városon.

A városon. Hol éldégél,
a szív, remeg s remélve kél...
A holdtól lett szívem nehéz,
a holddal ő is szembe néz!

Hol kert susog s a hűs csalít
vár lent az éjben valakit,
őlelő esti lomb között
ezüst ruhába óitözött.

Karját hívóan tárja szét,
(én csokolom fehér kezét)
levél borzong és szél remeg:
felhők sietve lejtének.

És száll a szív és száll a szó,
nem minden fülnek hallható:
Távolság nincs! Reménytelen —
lemondás van csak kénytelen.

A JÖSNŐ

Irta: MÁRAI SÁNDOR

Iparkodni fogok, hogy a keveset, amit a jósnőről tudok, minden irodalomtól mentesen adjam elő:

A jósnő Prágában, a Hradsin egyik mellékutcájában lakott. Ismerőseim figyelmeztettek rá, hogy ezidőszerint ő az egyetlen ember Anatole Ference-on kívül Európában, aki misztikus dolgokról bizonyos elbájoló naivitással tud beszélni.

Az ucca, hol a jósnő lakott, II. Rudolf uralkodása alatt épült, a XVI. század e hőbortos Habsburgja alatt, ki eszelős félelemmel zárkózott be az államgondok elől órái és aranycsinálói közé a Hradsin termeibe. Az ucca húsz méter hosszú, szélessége két méter. E síkatorban tíz ház áll. Mindegyike játékház: egy császár és egy bolond luxusára épültek.

E házakban az aranycsinálók éltek s nem hagyhatták el addig ez önként választott fogságot, míg a Bölcsek Kövét meg nem lelték. Némelyik tehát elég hosszú időt töltött ott.

A házakat most belépődij mellett mutogatják. A jósnő az utolsó előtti síkatorházban lakik. A ház apró ajtaját egy nyári futóvirág, a jerichói lonc futotta be. E lonc átragadt az ajtóról kissé a házfalra is, mint egy betegség. A sárga és piros csillagvirágok között vékony üvegtábla húzódik meg, arany betűkkel. Szövege: „Madame de Thébe.“

A jósnő kézmozdulattal beutasított a szobába. Egy parányi fészekben, mely fekete volt a zsufoltságtól, intett, hogy üljek le. A falon órák, olcsó és rossz képek, kitémött madarak, üvegpoharak s mindenféle ringy-rongy lógott.

Köztük egy házi áldás: „Ein eignes Heim mit seinem Frieden ist ein Stück von Paradies.“

A jósnő, egy korpulens nő az ötvenes éven már jóval felül: fehér, zsiros, párnás arcából két beragadt, apró kis dísznőszem villogott: vastag kolbászokban felfésült koromfekete parókája gömbölyű loknikban csüggött le homlokába: fekete ruhában, szétterpesztett lábakkal, súlyosan és kövéren ült, mint egy barokk titok.

Mögötte a falon két kitémött, vörös üvegszemű bagoly s egy hasonlóan kitémött, vastag, fehér vízisikló függött.

A jósnő lassan keverte kurta, fehér ujjai között a kártyákat. „Kegyed sorsát óhajtja tudni. Kegyed a bika jegyében született. Multja sötét, nyújtsa ide tenyerét, a homály derengeni kezd előttem.“

E szavakat egész monotonul mondta, reám sem tekintve, mint egy gép, valahová a fal szöglete felé.

Tenyerem puha, zsiros kezébe vette s szórakozottan nézte. „Kegyed egy a milliók közül. Az emberi élet olyan, mint a virág, virul és elhervad, mit sem lehet tenni.“

Ekkor arcomba nézett.

„Őn hihetetlenül hasonlít a fiamra“, — mondotta s a hangja megtelt vérrel.

Hallgattunk. A jósnő megragadta a kezemet. „Én egy gyógyszerész özvegye vagyok. Kolinban volt üzletünk. A fiam vadász-hadnagy volt a 27-eseknél. Sabácnál esett el, 915-ben. A fiam huszonnégyéves volt.“

Riadtan vettem észre, hogy keze a kezemmel játszik, — átfogja kövér puha ujjával és simogatja. „A szeme és a szája!“, mondotta újra, csöndesen. De a fehér maszk az arca helyén kerek volt és nem fejezett ki semmit.

Majd váratlaul a régi monoton hangon: „Kegyedet egy barna nő várja, Levelet fog kapni, mely pénzt jelent. Kegyed hosszúéletű lesz, élete boldog lesz, gazdag és szerencsés.“

Aztán elengedte a kezemet. Hátrahajolt a széken s nagy keblét lassan rázkódtatva, csöndesen, szinte hang nélkül, sirni kezdett.

Egyenesen ült, fejét a falnak támasztva, a két bagoly és a kigyó között; — apró szeméből kerek kis könnyek gurultak lefele nagy arcán.

Nem volt már senki: egy öreg nő, aki sír.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

FÖLDI VÁGYAK VÁGYAIM

Életemmel küzködök:
szárnya nincsen vágyaimnak,
földi vágyak vágyaim csak,
égbe többé nem török.

Mit lehetne, még elérni
nem a gondom, bánatom,
Budapesten, Váradon
egyformán fogok csak élni.

Jaj, jaj, halott vágyaim!
Ugy feküdtök sűrű porban,
mint a fecske eltiportan
téltől fagyott szárnyain . . .

BÁRDOS LÁSZLÓ

A SZARVASOK

— ANATOLE FRANCE —

A párás reggelen, a sárga lombok alján,
hol csendes őszi szél susog hosszan sóhajtván,
a fák közt küzdenek vetélytárs szarvasok.
Estétől fogva már, midőn vak gerjelemben
a jószagú gímet keresték mindaketten,
vadul verekszenek agancsaikkal ott!

A kétes hajnalon izzadva, párologva
mindkettő inni megy együtt a hús habokra,
aztán még rémesebb rohamba kezdenek.
Mint jégeső kopog bösz harcuk a ligetbe
és elcsigázva és tüzelve és líhegve
térdük közel halál szelétől átremeg.

De a fehérhasú, csillámlószőrű állatt,
a gímszarvas, kiért a hímek harcban állnak,
vár; zsendülő foga a cserjét csendbe rágja;
hallgatja a halálhörgést s a vad sóhajt;
orrát megcsapja a hímszag, mit arra hajt
a langy szél s hirtelen megrezzen orrcimpája.

A hímek egyike végül a gyepre rogy,
az ő fegyverzete gyengébb volt valahogy,
vér s tajték önti el, a gyomra felhasítva,
állkapcsa vérezik, szeme homályban áll.
S harmatos hajnalon már lépked a halál,
hogy pihető szügyét szép lassan elcsítítsa.

Új sorsát szeliden fogadja zsenge lelke
s eloszlik könnyedén a nagy szülőberekbe;
majd lénye a kegyes mindenbe olvad át.
A földnek, a szeleknek, tölgyeknek és haboknak,
füveknek és fenyőknek, amik dajkái voltak,
mindent, amit kapott, most nekik visszaad.

Ilyen a harc az őserdőknek rejtekén.
Jó rend szerint e him úgy élt s halt meg szegény,
nehogy derült szemünk egét felhőbe vonja.
Mert lelke a sötét s alig megilletett,
a béke napjain az édes életet
kedvtelve élvezé, de senkinek se mondta.

A szent erdők ölén nincs gyáva félelem,
a perc száll, a halál csak meglep hirtelen,
ott senki céltalan nem él s vesz el soha.
S e him, ki győztesen bög most a napsugárba
s kit eztán megadón követ már büszke párja,
jó lesz a nászra, jó gerince és joha.

Hatalmas Szerelem, termékeny Kéj, te áldott,
Te istenként szüled megújra a világot,
Te vagy jövőnknek atyja, tőled fogan az élet!
Véres csatáidon, ó vészes Szerelem,
mind szebb alakot ölt a világegyetem,
mind tisztább szellemekben eszmél s ér léte véget.

Fordította: KOMLÓS ALADÁR

SZERELEM

Irta: PAP JÓZSEF

Soha életemben nem vágytam még ennyire asszony után.

Készülő vihar fojtogató levegője volt ez az érzés. Minden kis vonása külön-külön felkorbácsolta a képzeletemet és forró homokpuszta süppedésébe vetette ki az életemet. Bunkózott a vágy, legforrongóbb terveimbe mindent összetépőn tudott belemarkolni. Lázat és zaklatást jelentett tovasuhanó napjaimban, újra és újra előtő tépelődést. Újra teremtette az életszerveimet és az idegeimet, hogy tüzelő mutogatásokkal tépázza őket, hiába, ismét és újból hiába.

S az asszony ezalatt —

várta a bizonyosságot, ahogyan csak asszony tud várni: magára zúdítva a bizonytalanság tengerét, hogy könnyebben megpillanthassa a tudás szirtjét. Más szenvedés az asszonyé, mint a miénk, mert teljesen bele tud merülni, részévé tud válni, hogy könnyebben viselhesse. Nagy adomány ez a természettől az asszony számára s mutatja, hogy ők ketten közelebb vannak egymáshoz, mint mi ketten s e barátság révén többet is engednek meg egymásnak.

Amít mi egymásról tudtunk? University Library Cluj

Tudni: semmit. De éreztem, hogy öntudatlan életemnek ez az irtózatossághoz hasonló lihegése nem vesztet el semmit s a vissza-visszatérő vágyhullámok ugyanígy rohanó hullámtól verődhetnek csak vissza. Ez nem lehet eltűnő képzelődés. Az asszony pedig vergődő várakozással magánykodott és remélt. Vitette magát a sorssal, mert jobbat nem tudott; hímáltatta magát az Időn, mert sejtette, hogy az idő engem majd eléje visz lobbanó találkozásra.

Híhetetlenül pusztító nyár volt ez az akkori.

Parázs nőtt gyümölcs helyett a szélben sorvadó fákon. Hamu volt a fű és izzasztó a folyó hűvöse. Felsebzett torokkal síkoltottak halált az erdő madarai. A vihar egyenként röpitette a földről zsákmányolt kárthozó martalékat: két fatörzset, két leszaggatott fedelet, két villámot nem lehetett egymás mellett látni. Egyedül és sorvadón tengődött minden s a csillagok éjjel távol voltak egymástól, hogy meghítt ne legyen az égbolt.

Ez azért volt, mert én szerettem és hiába.

Soha ilyen nyarat, — érezte az asszony. — Sívóan ágaskodnak a fák a tikkadt ég felé, az érzések a semmibe folynak, mint egy víz, amelyről nem tudni, hogy honnan és merre hömpölyög. Viszhang nélkül hangzik el minden szó, a célok kiszaladtak a végtelenbe, ahol már nem látni őket. El van rejtve valahol az élet értelme és úgy érzik, soha senki nem csókolt meg senkit. Egy más ég borult fölénk, mert még a csillagjai is egészen idegenek előttem.

Ez azért volt, mert szeretett és hiába.

Mi állt közénk akkor, mi tépázott és verdesett földhöz, mi fogta össze a torkunkat, hogy nem szabadulhatott ki rajta az a szó, amelyben láthatatlan mélységek tátonganak! Nem ért rá a sors akkor, hogy az életszálaikat egymás mellé vezesse, mert épen ebben az időben gyilkolnia kellett? Vagy mi érett a fullasztó vágyakozás ez ideje alatt, merre forogtak az Idő kerekéi, tőlünk egészen távol? Úgy látszott, a mi számunkra semmit se vet ki magából a forgás. Pedig, hogy szerettem!

Csillámló szép haját fürtönként imádtam keserű és átkozódó éjszakáimon. Áttetsző szemének minden pillanatban változó nézését, szellemtől ragyogó arcának lágy és mégis erős vonásait, pompás nyakát, amely diadallal hordozta egy tökéletes asszonyi élet koronájaként a fejet. Fehérbőrű telt és vágyat csillantó alakját, kicsi fehér izmos kezét. Egyenként lobban el minden vonása a szemem előtt s ha egyszerre láttam mindent, égtém.

Vajon mit szeretett bennem?

Észrevette talán a döbbenetes dacot, amely a havas orma felé kiáltja a maga büszke „nem-félek-tőled“-jét. Meglátta talán a lelkem kínzó mélységeit, amelyeket a magam kacagásával hidalok át, hogy ne hulljon beléjük az, akit szeretek. Megszánt és megszeretett talán a Végzettel vívott irgalom és fáradtság nélküli harcomért? Vagy csak egyszerűen, szeretett mert szeretett, magamért és magáért és ama távoli értelemért, mely kettőnkben teljesülne?

Igen, a mi szerelmünk!

Viharos találkozása testnek és léleknek, az egyetlen asszony és egyetlen férfi világot teremtő egymásraborulása. Új föld, új égbolttal és ragyogó nappal. Szíporakázó csillagesője a szellemnek, egész szőlő-hegyek tüzelő mámora a testnek. A Mindenség titkainak kikezdése vakmerő percekben, amikor magunk elé rándítva a sorsot, megte-remtetjük vele a kezdetet: kettőnk gyermekét, aki a világ új hódítója lesz mibőlölünk és értünk.

Hogy késett az Idő mivelünk!

Melyik pokolban gördítette azt a percét, amelyikbe az életem diádala volt belefűzve? Idegen órák suhantak el előttem, kérlelhetetlen nemet intve az együttrobogni akaró lángolásomnak. Önmagamba tértem újból vissza — láttatok parazsat, amely önmagát izsítja, szület, amely önmagát hajszolja, tornyot, amelyik önmagába magasodik, férfiszerelemet, amely önmagát tépi, tüzei és lendíti és rekedő hangon összhangzatos diadalénekért harsog? Láttatok?

És őt ellökte az Idő magától.

Nem engedte magához, kivüle kellett élnie. Csak az az idő idő az asszonynak, amelyet szerelemben tölt, mert asszonyi volta csak így teljesülhet be. Más idő távol van tőle; idegen és kényszerű életforma, a jobbnak olthatatlan kívánása csupán. Egésre kész gyulékony anyag, az indulással vajudó szél, a magasságra áhítózó visszartartott lendület — fogvatartott természeti erő az asszony reménytelen szerelme, mint fellegek közt rejtőző májusi zápor.

Már-már mindennek vége lett.

Úgy éreztük, hogy el kell suhannunk egymás mellett, ahelyett, hogy találkozoznánk. Milliárd lehetőség zezugozott mindkettőnk előtt a Térben, csak az az egy, a halálos öröm lehetősége bujdokolt el előlünk. Csodákban nem hitt egyikünk se, joggal várnunk nem lehetett semmit. Mi maradt meg, amihez kétségbeesetten fűzzük az életünk naponta rövidülő szálát? Mit teremthetett a képzeletünk, új világot előlünk előlő vigasztalásaiban?

A reményt.

Förtelmes! gaz! alávaló, gyáva zsarnok! csak álunkban mersz uralkodni rajtunk! Almodozásomban elibém lobogtattad a ragyogó asszonyképet; mikor felzökkentem, temetőt láttam magam előtt. Délibákkal etettél, párazatot adtál innom én rettenetes éhségemben és szomjuságomban. És nem lehet fellázadni a te bűvészkedő és kenetes. uralkodásod ellen; az a leggyávább benned, hogy nem vagy sehol, amikor ellened akarnak fordulni és le akarnak törni.

Mit tettél az én édes asszonyommal!

Virágpompába varázsoltad a májusi mezőt, — azután egy lehelet elsorvasztotta és te rettenetesen kacagtál a távolból. Máglyát gyújtottál a véreben és azután könnyek tették keserűvé a szívét. Megutáltattad vele a valót és nem tudtál neki másikat adni. Két világ közt lebegett: az igaztól elszakadni vágyott és a tiédbe nem juthatott bele. Remek asszonyi testének élet helyett álmot adtál és álmot sem igazán, mert mindig felébresztetted belőle.

A remény nem más, mint kendőzött szenvedés.

Igen, a szenvedésekből mind a kettőnknek kijárt. S oly távol egymástól kellett lemorzsolnunk! Még ez a szál sem köthetett össze, mert hiszen meg se mondhattuk egymásnak, hogy egymásért szenvedünk. Remény és kín: ezt kaptuk beteljesülés helyett. Vágyat csók helyett. Mérget étel helyett. Mi volt ez a tengődő árnyék-élet, ez a hurokra bogozott életszál, ez a sorvadásig feszített szála dús és telt növényünknek! A kikristályosodott bűnhődés sohai vétkeinkért.

Utóbb meghalt már a reményem is.

Jaj, nélküle még rosszabb volt, mint vele. Eltűnt az élet sokfélesége és tagozatlan homoksvatag terjeszkedett előttem. Minden percemben új és új menet hordozta temetőbe kicsi és nagy céljaimat, nagy felbuzdulásaimat és kis akaratoskodásaimat. Az örömeim feketére fonnyadt szirmokkal hulltak be egy rettenetes mélységű dögverembe. Hányszor akartam utánuk esni, szikkadt dögként elmerülni a beláthatatlanságba. Az tartott vissza, hogy semmisenem vont.

Lemondott rólam ő is.

Kormos füstök fogták be előtte a világot; belélekkzette őket és le nem úzhetően tapadtak meg az ínyén. Nem volt nevetése és elkomorodtak a világos színei. Lomhán, mint a lassu halál, húzódtak a sárba az elboruló napok s még csak nem is gyűlölhette őket, mert nem volt meg az ereje hozzá. Rabló hónapok tolúttak egymás nyomán, új rabolnivalóra kutatva és fásúltan hagyta, hogy tépdessék a viruló ifjúságát. Neki nem kellett, nekem nem adhatta.

Ez átkozottabb volt, mint a halál.

Örökre beborúlt ormok, soha ki nem virágzó rétek, végtelen jég alá szorúlt patakok, ez volt a világunk. Szárnyaszegett, erőtlén kis elmúlások: ez volt a lelkünk. Minden nagyság hiányzott ebből a részletenként való temetésből, holott mindazt eltemettük, ami a nagyság csíráját hordta magában. Ami embernek szárnyat ad, az megdermedt a fájdalomban és csaknem látszott fekete szárnyak közelgő suhintása; haldokló keselyűk a gyász koporsóját görgették felénk.

És akkor megcsillant valami —

nem remény, óh nem a remény! éreztem, hogy ez nem remény! A közeledő cél vonúltatta fel villanó, sebes apró lábacskákon rohanó fullajtárait. Pergő futással száguldottak végig a nap sugarán, a hasadó felhők közül jöttek. Előbb az aprók, alig fényt jelentők, azután a biztonságosabbak, a fénylők, a villámlók, nyilazók, utat csinálva egy eljövő ragyogásnak. A lélekzetemet mélyre tették, a szememet újból várakozóvá és már tudtam, hogy egyszerre beteljesülést dobban a szívem.

Hát te, asszonyom?

Lassan-lassan engedett a komorság rólad és minden idegszálad kifeszülten várta a te idődet. Az a végtelen báj, amellyel a virágszirom összezárultan várja a kövér esőt, hogy utána diadalmasan ragyogtassa a napban káprázatos szeméit, a szellem csókjaival csókoltta végig nászra készülő testedet. Az érzéseid megszázszorozva áradtak belőled és mágneses vonzást teremtettek köréd, fellobbanó erővel kergetted el magad mellől a kint és a sanyargattatást...

Már soká nem tarthat, nem tarthat soká...

és lehűll a porba, legyőzve és kigunyolva, akadály, fájdalom és ezer gonosz. Máglyát rakunk az alkonyatban, be se várjuk a hajnalt, ugye asszonyom? Nem kell már nekünk nap és egyéb száználmas sugár: nem kell az idegen Idő, ha a mi időnk bekövetkezett. Senkit sem ismerünk többé. Az élet legaldottabb vendége jött el: a beteljesült szerelem. Még nem jött el, de jönnie kell, már érezzük, már belénk nyilazta magát, végsőkig feszít és jelzi jöttét és kopogtat nekünk...

és eljött.

Megöleltem az asszonyomat és egy pokolból gyökerező hatalmas sóhajlás szárnyán küldtem el minden szenvedésemet. Ami láng tüzelt százfelé osztott életemben, egyéjszivtam, hogy csak neki lobogjon. Beittam a teste tavaszos illatát, a szeme sugarát a szemembe vonzottam, dúskáltam egyéjforrott ezer szépségében. Az élet ormára szállott diadallal vettem birtokomba pazar testét és a lelkem minden kínzatástól megnyugodva, bődögan símul az ő lelkéhez megpihenni.

Gyönyörű voltál, én asszonyom!

Lángaborúlt élet és tudatos odaadás voltál, gyönyörűségnek ajkamhoz felnyújtott kelyhe. Minden ideged külön-külön élt, hogy egyszerre füljön a mámorba s a lelked kutató röppenéssel lengett körülöttem, hogy begyógyult sebeimet teljesen eltüntesse. Minden bántó kérdésemre újjongató felelet, minden tépő kétségemre tökéle-

tes vigasz, minden hiányzásnak egyetlen pótlása voltál. És te tudtad ezt és asszonyi lelked sugárzó magasságán adtad ide magad.

Beteljesedett.

És most zuhogjon egész hegyoldalak tüzelő mámora és ragyogjon fel két egymásratalált szellem tüzijátéka. Csendüljön ki a beteljesülés télt összhangja, lecsúfolva minden bánatot, minden kongó gyászt. Milyen messze is vagytok tőlünk, ó robotos ember ezer szenvedése. A csúcson, egymást átölelve, kacagó szemmel nézünk elébe a Napnak. S az egész Míndenség csak arra jó, hogy a magunk szerelmét tükröztessük vissza a csillagaiban.

Most és mindörökké miénk az élet.

A VIZESÉS

Emlékszel még, hogyan vált a vízesés kévés tömbje
Foghatatlan szívárványszínekké a köveken?

Lezuhant a medertelen fájdalom a békés völgybe
S átesett a napsütés a könnyekből szótt szöveten.

Fenn feküdt a fekete tó zsugorodó ölbe ölje,
Dözsölő fény hempergett a dicselkedő felszínen,
Vonaglott az összesoppant óriás a mélybe törve,
Nem sütötte jóleső, hő napeső őt sohasem!

Hánytorgatta földi méhnek tüzesedő, mérges magja,
Tehetetlen dacolásban sebesedve kifakadt,
Összegyűlt a szent erő a tantaluszi fájdalomakba,
Jajszavakkal birkozott a vasfalakkal, s — kiszakadt!

Tébolyodva vágatott a tévelyedett kínok kínja,
Nem volt néki nyugodalmas s melegedő öle sem
S meredéken kettévált a szenvedések labirintja,
Lezuhant és — foghatatlan színné vált a köveken!

Hát az én nagy, medertelen fájdalomamnak mérges árja
Talál-e még meredeket s szétszakad a köveken?
Céltalan és hontalan a kőfalakat meddig vájja!
Istenem, a vízesések sorsát mikor követem.

ENDRE KÁROLY

HALÁL

Tiszta és jóságos az idő.
 Az ősz a kórházak megfojtott lelkével van telve;
 vergődő gyermekmenhelyek síkoltanak,
 a halvaszülöttek megszentelik a csendet.
 Ó, árvábbak a városok a szomjas sívatagoknál;
 sötét hidak alján halott gyermekéveim úsznak
 s az emlékek zajtalanul hullanak a jövőbe.
 Tán az oszlopok is összedülnek estére,
 a sóhajtó vizek part nélkül ölelnek el,
 bűnbánó templomok fognak térdrebukni,
 apám, anyám kitépik szívüket, úgy nyújtják hozzám,
 de én idegen leszek ismeretlen
 minden megismerhetőnek.

Az értelem és anyag pázrik bennem,
 káosz hánytörög,
 kiegyenlíthetlenségek okádnak fantáziákat,
 örvongó trénszekerek gázolják szívem alját
 és szemeimen át belémzuhantak a kátrányban gyújtott asszonyok;
 a fiatal leányok alkony-zománcos melle surolja szájam,
 és fülem orgiáját,
 szájam orgiáját,
 szemem orgiáját
 fekete búkaszárnyát kriptájából ifjú költők sírása dicsőíti,
 mert egyben élünk, esünk
 s a jéghegyeket mellemből már senki és semmi
 tüzek fölé, az egy nap fölé nem segíti.

Egyedül vagyok a mindben — kiért?!

Az én homlokom sohasem volt öreg plakátok hordozója;
 a szájamba galuskázó uccákat is kiköptem,
 a tisztos tradíciókat is, ó, intímben óvott társadalom
 citromsárga hangulatokkal, szifilisszel és makart csokrokkal
 s utoljára a te hitehagyott fiaddal,
 ki önmagát öli, hogy magában a *te* dekorációid gyujtsa fel
 a szétgennyedt időben, rossz martaléku akárciknek.
 Am most útra készülök,
 az ősz fájdalmában mosom testemet,
 megtürlöm mellem-házát az ég kékjével,
 halott erdőket borítok magamra,
 rónák zöldjét,

távolí lila övekre fektetem csuklóim,
mert boldog rab, kit a horizontok béklyóznak
s még boldogabb az, kinek égő nap, teljes hold hever szive alján,
vörös és zöld, kék és sárga csillagok,
szájából kóméták legyeznek,
mert végtelen és megoldhatatlan

Ö,

Ember!

a kétszerkettőnél is meghatározottabb,
önönmagának másik világra batériázó arca,
ki mégis oly gyöngé és eltörík, mint egy idegen hangszer éneke,
hogy a test megdermedjen,
mint a nagy, fekete mozdonyok, ha hörgő gőzüket kieresztik.

HONTI TIBOR

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ISTEN TENYERÉN

— Regény —

Irtá: BALÁZS BÉLA

(4)

— Aber lieber Freund, mért akar elmenni? Kérem, kérem, maradjon még. Nem engedhetem így el. Hígyje el, hogy Ágota nem olyan gyerek már. De ha magának kellemetlen, elküldöm. Ágota, menj a szobádba. Csukd be az ajtót.

De a félarc nem mozdult és az izzó, nagy fekete szem mozdulatlanul szegződött az orvosra.

— Nem igaz, hogy János tanár urat elcsapták a másik zenedéből. Az hazugság — mondta a félszaj haragosan komikus mély, kissé rekedt hangon. — János tanár úr végigtanította az évet és vizsgáztatott. Csak szeptemberbe ment el. És az is a birkózás miatt volt. Mert János tanár úr olyan gyerekes és birkózott a fiukkal és épen bejött az igazgató. Minden baja azért volt neki, mert olyan gyerekes.

— Na lássa — mondta Sternbergné mosolyogva. — De most menj, Ágota, ha mondom. Lorx bácsi nem akarja, hogy itt legyél.

— Nem kell elküldeni a kis Ágotát, nem kell — mondta Lorx. Láthatóan reszketett az ajka. — En úgyis elmegyek. A klinikára kell mennem. Csókolom a kezét.

— De kedves Lorx, um Gotteswillen — szaladt utána Sternbergné. Akkor Ágota hirtelen kilépett az ajtó mögül.

— Lorx bácsi — kiáltotta hangosan, fájdalmasan, hogy Lorx ijedten megállt.

— Lorx bácsi — mondta lángvörös arccal, csendesen, de mindig erősen az orvos szemébe nézve. — Szabad nekem délután elmenni a kis Bocóhoz?

— Szabad kedves Ágota, mért ne szabadna? — felelte Lorx már az ajtóban türelmetlenül, gyorsan.

— Szabad holnap is elmenni hozzá? Szabad nekem sokat, mindig, mindig a kis Bocóval lenni? — szakadt ki belőle szenvedélyesen, fájdalmasan és pufók vad cigányarcán csurogtak le a könnyek.

— De kérem, mért ne, kérem, — dadogta Lorx zavartan.

Akkor Ágota hirtelen odafutott az orvoshoz és két izmos kezével görcsösen a karjába markolt.

— Lorx bácsi, Lorx bácsi... ne haragudjon rájuk!... ők olyan... olyan boldogok!

Aztán hangosan zokogva az orvos mellére borult. Alig lehetett levenni onnan.

Délután öt óra tájt a francia kisasszony kopogtatott Lorx dolgozószobáján. Az első kopogtatásra nem jött felelet.

— Monsieur — szólalt meg ijedt, szomorú kis hangocskája. — Il y a une lettre pour monsieur — aztán behúnyta a szemét és úgy várta a feleletet.

Mert Lorx dél óta benn volt a szobájában és azóta semmi nesz. Amint hazaérkezett, bezárkózott, ebédelni se jött ki. A feje fáj, mondta. Nem is rendelt délután. Három órakor Sternberg Agota volt ott és beszélni akart vele. Bár szobalány és kisasszony állták útját, szigorú útasítás szerint, mégis útát tört magának a dolgozószoba ajtaáig, azonban hiába kopogtatott rajta. Visszament hát a kis Bocóhoz, aki a nagyanyjával képeket nézett.

Lorx odabenn feküdt a díványon mozdulatlanul. Az ablakredőnyök levoltak eresztve. A szivarfüstszagú homályban az íróasztal és az alacsony, széles bőrfotelek sötétlő tömbjein kívül alig volt egyéb látható: egy könyvszekrény üvegjének, egy dohányzóasztal rézveretének bizonytalan lédérces csillogása. Csak a mély bőrdívány egyik végében egy égő cigaretta parazsa, a másik végében egy nagyon hosszú, nagyon hegyes pár cipő derengő szilhuettje.

— Monsieur, il y a une lettre pour vous.

Akkor Lorx hirtelen felugrott. Az ajtó előtt még állt és várt egy ideig, aztán egy keskeny résen kinyújtotta pecsétgyűrűs, sovány fehér kezét a levélért. Még az ajtónyílás világosságánál megnézte az írást, aztán bosszúsán dobta az asztalra és visszafeküdt. De egy óra múlva mégis csak elolvasta. A levél szálkás, meredek betűkkel volt írva és így szólt:

„Kedves Lorx bácsi!

Nekem okvetetlenül beszélni kell a Lorx bácsival még máma. Okvetetlenül! Kérem ne mondja a szobalánynak és a mademoiselle-nek, hogy nincs otthon, mert én tudom, hogy otthon van és ha ezek velem ki fognak kezdeni, én mindkettőt fölpofozom, azt mondja meg nekik. Muszáj nekem rögtön beszélni a Lorx bácsival. Nekünk nagyon komoly beszélni valónk van. Lorx bácsinak nagyon fáj a szíve Klára néni miatt, nekem meg fáj a szívem János tanár úr miatt. Ezért mi úgyis összetartozunk. És ne szégyeljen velem összetartozni, édes Lorx bácsi. Én nem vagyok már olyan kis lány. Majd meg fogja látni. Nagyon sokat kell mondani. Nem igaz, hogy János tanár úr csókolta meg engem, hanem én őt. Az a Karthauzi úton volt egy kiránduláson és a többi lány is ott volt. Én nem szégyenlem. Majd elmondok mindent. Ne legyen igazságtalan velünk édes Lorx bácsi! Az érzellemmel nem szabad igazságtalannak lenni. Kérem, úgy kérem drága bácsi, ne haragudjék rájuk. Ha látta volna őket egymással beszélni, nem haragudna. Mi sohase leszünk olyan boldogok! De nekem még ma muszáj Lorx bácsival beszélni. Mert én voltam János tanár úr lakásán délelőtt és Teréz néni mutatta, hogy János tanár úr nem vitt el semmit magával a szöktetésre! (Az az ő gazdasszonya). Csak úgy ment el! Biztosan Klára néni sem vitt semmit magával. Se törülközőt, se fogkefét, se fehérneműt! Hát az lehetetlen. Legalább egy hátizsákjuk volna! És talán pénzük sincs! Nem arról kell most beszélni, hogy Klára néni normális vagy nem normális, hanem, hogy

vigyük utánuk ami kell? Én holnap reggel elutazom utánuk, hogy mindent elvigyek. Mert én gondolom, hogy hova mentek. Biztosan a Ránky Alice nénihez mentek; mert ő Klára néni barátnője. Ha most haragban vannak is, mégis az az ő barátnője. Klára néni mondta egyszer. Én meg fogom őket találni. Ezért muszáj nekem okvetlenül beszélni Lorx bácsival. Vacsora után kilenckor felmegyek.

Sternberg Ágota“.

AZ INDUS HERCEG

Fehér nagy telihold állt a Duna fölött és a teffehér vitzükör felhajlott elébe, mint egy óriás ragyogó híd a sötét föld fölé. Odaát az újpesti sziget fűzfái ezüst extázisban reszkettek, de az aquimcumí parton fekete jegenyék álltak megvilághatatlánul: nagy fekete jegenyecszlopok áztak a fehér holdvizben. Alattuk pedig melegsagú orgonabokrok sötét szigete suhogott a mezőket vakító végtelen holdtenger közepén.

Ott, az orgonabokrok alatt ültek összeölelkezve. Nézték a Dunát és az újpesti szigetet és Klára csendesesen beszélt.

— Ha arra az időre gondolok, homályos zöld fényt látok először. Akármire emlékszem, azt valamilyen színű világításban látom. A nemrég történt dolgokat is. Tegnap találkozásunkra gondoltam és Sternbergné szalonját láttam és benne az embereket. Alkonypiros volt minden. Az a piros fotel, melyben ültél, világított, mint a napnyugta és pirosak voltak tőle az arcok és ruhák. Így fogok most már mindig emlékezni erre... ha Kolozsvárra gondolok, homályos zöld fényt látok. Rekkenő nyárban csukott zöld zsalugáterek mögött zöldhomályu csendes szobákat. Mert egész nap be voltak csukva a zsalugáterek. Nappali utcára alig emlékszem. Sohase mentünk ki nappal. A zöld lécek közé szorúlt izzó, kemény szikrázás: az volt a nap. De odabent puha, csendes, zöld homály volt mindig, mint a víz alatt. Emlékszem a felmosott sárga padló nedves szagára. Ott jártunk ketten anyával fehér pongyolákban, hangtalanul. En a derekát fogtam át, ő nyakamat. Így jártunk lassan végig a szobákon órákhozszat, némán. A hálószobában egy földigérő nagy tükör volt az ajtóval szemben. Ott mindig szembe jött a két fehér alak a sötétből s anya sokszor állt meg a tükör előtt:

— Látod ott vagyunk ketten — mondta. Ez vagy te, meg én. Almády Malvín és Almády Klára.

És sokáig nézte.

Anyát nem ismered. Vézna, kis asszony. Szomorú, ijedt, nagy fekete szemei vannak. Míndíg olyan, mintha reszketne. Fél az emberektől és naphosszat hallgat. Mióta Bocó megszületett, azóta veje beszélget, ha egyedül vannak. Néha hallgatom a szomszéd szobából, mint egy ismerősen csengő, idegen hangot. Kíváncsian és vágyódva. Mert akkor régen borongott valami felettünk, ami némitotta. Valami borzasztó, amit ma sem tudok még. Az apám. Én nem ismertem. Csak annyit hallottam, hogy megölte magát. Há anyát kérdeztem, magához

ölelt és simogatva befogta szemem. — „Várj még“ — mondta — „várj még.“ Azután nyugtalanul fürkészsze nézett rám, nagy szomorú szeméivel: „Boldog vagy Klára?“ — kérdezte, — „mondd, mondd, boldog vagy?“ Kérdezte újra meg újra szenvedélyesen és türelmetlenül, amíg nem feleltem valamit.

Sétáltunk a szobákon keresztül a csukott zsalugáterek mögött. Nem mentünk sehova és hozzánk se jött senki. Voltak ugyan ismerősök és nagy rokonság is. De apám halála óta így volt. Még a cselédek is alig voltak láthatók nálunk. Inkább magunk végeztük a szobabeli munkát.

Emberk . . . azok a könyvekből jöttek hozzánk. Sok könyv volt. Egymással szemben ültünk anya meg én fehér pongyolákban és olvastunk. Óh, hogy olvastunk. Emlékszem a lapok hűvös illatára és arra a kábító, borzongató édességre, mely belőlük áradt. Gyakran megcsókoltam a könyvet és az ajkammal édes ízét éreztem a papírosnak. Az volt az élet. Ott minden összefüggött. Meg lehetett állani, visszalapozni. Ez volt a fő. Alice ugyan azt mondja, hogy az életünk eseményei is megmaradnak valahol és vissza lehet lapozni. Alicet biztosan ismered névről. Ránki Alice, a festőnő. Nekem unokanővérem. Az egyetlen barátóm, aki akkor lakott néha nálunk. Majd róla is beszélek.

A könyvekben volt sok ember. Azok velünk éltek. A könyvespolc volt az elvarázsolt erdejük, elsüllyedt városuk. Sokat álltam előtte és néztem a könyvek hátát, mint egy láthatatlan nyüzsgésű hangyabolyt és gondoltam, hogy belül a könyvek oldalán megnyílik egy kis ajtó és az emberek ott átjárnak egymáshoz, mert ők is mind ismerik egymást. Mert én mindenikről mindent tudtam és ez volt a természetes. Az, hogy az ember nyitva él. Mért is rejtőznének, úgy-e? Én éreztem, hogy jó nekik az, hogy én a lelkükbe látok és egyik se szégyelné magát. Mért is szégyelné? Nagyon csodálkoztam később, hogy az emberek takaróznak és hazudnak és elbújnak egymás elől. Mért? Inkább akarnak egyedül lenni? Ha a regénybeli embereknek nem volt baj, hogy én láttam őket, mért gondolják mások, hogy az baj?

Tízennégyéves koromban történt is valami, mikor vizsgáztam. Mert én otthon tanultam, de vizsgázni az iskolában kellett és ott négy-öt napig sok lánnyal voltam együtt. Egy Vajkó Margit nevű szimpátikus szép lány mellett ültem rendszeren. És emlékszem, a negyedik osztályos vizsgám alatt történt, hogy az egyik szünet közben, mikor Vajkó Margit kiment, én a könyvei közt keresgélve egy füzetre akadtam, amelyre az volt írva, hogy: „Napló“. A Vajkó Margit naplója volt. Elkezdtem olvasni. Később bejött Margit és ahogy ezt meglátta, kirántotta kezemből a füzetet és kiabált és szidott engem szemtelennek, tolvajnak, aztán sírva kirohant és elpanaszolta a tanítónőnek. A tanítónő szelíd, öreg néni volt. Bejött és kihívott engem a katedra elé. Az egész osztály rám nézett halotti csendben. De én nem voltam megijedve, csak nagyon csodálkoztam.

— Maga olvasott Vajkó Margit írásaiban. Hogy lehet ilyen kíváncsi?

— Mert az a Margit naplója volt — feleltem. Erre az egész osztály nevetett.

— Ejnye, ejnye — csóválta a tanítónő a fejét. — Ha ezt tudta, mért olvasta el mégis?

— Mert én szeretem Margitot és ismerni akartam őt jobban.

A tanítónő erre mintha zavarba jött volna és az osztályban is csend lett.

— Szép, szép — mondta — de mért nem kérte meg Margitot előbb.

— Nem volt az osztályban.

— Mert lássa, ő nem akarta.

— De mért nem akarja? — kérdeztem kíváncsian a tanítónőtől. Aztán Margit felé fordultam, aki ott állt az első padban és tőle is megkérdeztem. — Mért nem akard, Margit?

Margit nem felelt. Lángvörösén állt ott lesütött szemmel és emlékszem, hogy sok lány elpirult.

— Mert azt senki sem akarja, — mondta a tanítónő türelmetlenül. — Az emberek nem szeretik, ha az ő magánügyeikre más kíváncsi.

— Mért? — kérdeztem a tanítónőt.

Erre aztán megharagudott, pedig szelíd, jó nő volt és szigorú prédikációt tartott illemlről, miegyébről. A kérdésemre nem felelt.

... Nem jól tudom sorjában elmondani, mert nem sorjában látom, hanem mindenütt, mint egy képet. Látom a szobák zöld homályát, látom a két fehér alakot a tükörből szembejönni, Almády Malvint és Almády Klárát. És Alicet is látom. Tízennyolc éves óriástermetű, mint egy Riesenfräulein és az álmért küzd. Mert Alice azt mondta, hogy az ember két életet él: ébren és álmában. És hogy ez széttépettség, elátkozottság és hogy ezt a falat át kell törni, hogy megváltasuk az álmod. Ezen dolgoztunk. Minden este erőlködünk, hogy ébren aludjunk el, éber öntudattal figyelve. És hogy úgy keljünk reggel, hogy mindent magunkkal hozzunk. Sokat beszélünk álmainkról és arról, hogy a dolgok mit jelentenek: a bútorok és minden tárgy. És hogy milyenek volnának, ha itt volna a másik élet is. Órák hosszat beszélgettek anyával. Alice jobban tudott vele beszélni, mint én. Mert én nem tudtam semmit se kitalálni, képzelni és nem is szerettem, ha egyszer így mondták a dolgokat, egyszer úgy.

Volt nekem akkor egy álmom. A verandán ültem a fikuszok alatt és sütött a hold. (Nagy íveges verandánk nyilott az udvar felé és abban gyönyörű öt nagy fikusz állt. Majd két méteresek). Ott ültem álmomban és a nagy ezüsten csillogó ablakokon beömlött a holdfény. De olyan sűrű volt és nehéz az ezüst fény, hogy nyomta a mellemet. És a fikuszok borzasztó nagyok és feketék voltak. De olyan feketék, hogy nehéz leveleikkel, hogy a szívem fáj tőle. Valami mérhetetlen szomorúság jött belőlük. És az egyik fikusz mellett állt Alice és ő is egy fikusz volt. Olyan volt, mint rendesen babos nyári ruhájában, mégis egy fikusz volt ő is: sötét és szomorú. És egyszer azt mondja nekem: „Ereszd el a kötelet, ereszd el a kötelet“. És

akkor én eleresztettem egy csónak kötelét. A fikuszok alatt egy folyó volt és rajta egy csónakban az anyám. És a csónak elúszott. De mintha nagyon magas hegyen álltam volna: a folyó egész mélyen lennt volt és a csónak rajta egész kicsi és az anyám olyan kicsi és messze volt, hogy a szívem elszorult tőle. És ez mind a fikuszok miatt volt... Akkor azt mondja Alice: „A nagy öreg ember sír.“ És én benéztem az ebédlöbe egy kerítésen keresztül. Ezüst hideg-kemény holdfénylécetek között és ott ült az öreg ember egy kövön és sírt. És ez mind a fikuszok miatt volt...

Reggel sirva ébredtem. Még ingbe kimentem a verandára. Ott voltak a nagy fikuszok és vastag, domború leveleiken zsirosan csillogott a nap. De megismertem az éjszakai fekete fikuszokat. Még ott volt az a mérhetetlen, nehéz szomorúság valahol a levelek árnyékában.

Sokat beszélünk Alice-szal és anyával erről. Hogy itt van valami a fikuszokkal, ami ránk tartozik és amit meg kellene érteni. Hogy egy előbbi életünkben mindehez közelebb voltunk, mert minden dolog áruhában van, mert más alakban találkoztunk már velük elmúlt életekben. És hogy a fikuszokra most rá kellene ismerni.

Elhatároztuk, hogy ezt az álmot visszahívjuk. Hogy esténként ha feljött a hold, kimegyünk a verandára. Én odaülök, ahol akkor ültem és Alice a fikuszok mellé áll, mint akkor a babos ruhában hogy minden úgy legyen. Így felkényszerítjük majd a többit is. Három estén csináltuk ezt. És már éreztem, valami közeledik. A holdfény sűrű lett és nehéz és a nagy öreg ember már ott volt. Már közeledett minden.

De a harmadik nap Alice mást gondolt és nem akart kijönni többet. Azt mondta, hogy egészen hiábavaló, pedantéria, mert a dolgokkal úgy sem lehet csinálni semmit. Azok olyanok, mint a bútorok a lakásban. Arravalók, hogy elrakjuk, felaggassuk a holminkat, a lélekholminkat. Mert a lélek nem győzné hordani magát és elszóródnék, elkallódnék a java. De az isten azért bútorozta be a világot fákkal, virágokkal, hegyekkel, minden dologgal, hogy bennük a lelkünket elrakhassuk. Rájuk látjuk, rájuk érezzük a lelkünket. Hogy a fikusz is csak ilyen fogas, azt mondta.

És az előbbi életünk? — kérdeztem. — A fikuszokat most cserben hagyjuk?

Ez fájt nekem és megzavart. Nem szerettem az ilyen bizonytalan, rendetlen tétovaságot. Azóta nem is csináltam vele együtt semmit. Én azt szeretem nézni egyszerűen, ami van.

Igy volt az indus herceggel is... Az indus herceg! Ezen fordult meg az egész életünk. Az a katasztrófa törte össze a zöld homályt, mint egy üvegharangot.

Az indus herceg... A Rákóci-kertben szoktunk volt találkozni vele. Mert vacsora után sétálni mentünk. Pontosan félkilenckor indúltunk mindig, mikor éppen lezállt a nap és a házak előtt locsolták a forró földet. És mindig ugyanazt az utat tettük ki a Rákóci-kertben a platánsoron végig a sporttelep mellett... Láttál már vidéki sétateret János? Olyan elfelejtett, alvó, szomorú kert volt.

Most úgy látom, mint egy óriási pókháló alatt. Szárazon zörgő, poros ákácok, szétmállott rózsák szirma az úton, vörös-violeaszin esti por az ég alján és himbáló szúnyogfelhők és harangozás.

És látom a hosszú, hosszú platánalleét és már egész messzi a végén az indus herceget, amint szembe jön velünk. Mert abban a parkban olyankor nem sétál senki rajtunk kívül, csak ő. Egy magas, elegáns úr. Barna arca, erős sasorra és kis őszes barkói voltak a halántéka alatt. A homlokán egy nagy forradás. Szép elefántcsontnyelű botjával sétálva, jött közelebb és akkor anya a mondat közepén is elhallgatott. Az úr ránk nézett. Rám is, de inkább anyára. Nagyon komolyan, meleg, szép, barna szemekkel. Úgy ment el mellettünk mindig. Anya szorosabban fogta a karom és én éreztem, hogy ez valami.

— Ki ez az úr? — kérdeztem.

De anya mosolygott és azt mondta: „Nem mindegy az neked? a név? minek tudni? Nem finomabb, szebb így messziről? Gondold, hogy egy indus herceg. Egy messze lakó indus herceg, aki itt inkognitóban jár. Jó? Gondoljunk valami szépet, érdekeset róla.“ És unszolt, hogy gondoljunk mesét az indus hercegről, aki bennünket megnézni jött el: Almády Malvint és Almády Klárát és ha valami veszedelemben volnánk, segítene rajtunk.

Én nem tudtam mesét kitalálni és nem is szerettem az ilyen gondolatokat. De én úgy éreztem a szemét, mintha ismerne bennünket. Valami figyelmes, őrző szeretet volt a nézésében és rejtett köszöntés, mikor mellettünk elment.

Az indus herceg... Hozzátartozott a nyárestí sétánkhoz, a Rákóczi-kerthez, ahhoz az egész élethez. Télen is láttam néha a színházban Hoffman meséinél. Anya nagyon szerette Hoffman meséit és minden előadására elmentünk. Az indus herceg is ott ült mindig egy földszinti páholyban egy nővel. Az a felesége volt. Egyszer a barcarola jelenet alatt felnéztem oda. Az indus herceg nem a színpadra nézett, hanem anyára. Az arca fehéren derengett a páholy sötétjében. Anya reszketett. És emlékszem, hogy anya akkor otthon sírt: — „Úgye jó Hoffmannak, hogy Stella elmegy? — mondta. — „Úgye jobb így, szebb így, szebb így?“ ... és sírt.

Kevéssel azután történt a katasztrófa. Egy nap anya elment kora délelőtt és nem jött haza délre. Délután sem jött meg. Szalasztottam utána a cselédet, telefonáltam, sehol sem látták. Este lett, vártam a vacsorával. Kilenc után halk zajt hallok a hálószobából, mintha valaki lábujjhegyen járna benn. Benyitok, hát ott áll anya a sötétben. Nem is értem, hogy tudott úgy belopózkodni, hogy ne vegyem észre. De miért lopózkodott? És már régen lehetett ott a sötétben. Mikor beléptem összerezzen, gyorsan hátat fordított mintha el akart volna bújni.

— Anya az Istenért, mi baj? — kérdelem és felcsavarom a vilányt. — Hol voltál, mi történt?

(Folytatjuk.)

JEGYZETEK

AZ ERDÉLYI NÉPMŰVÉSZET FORRÁSAI

A történelemírásnak ugyanaz a szelleme, amely a népek politikai históriájában egészen napjainkig is a historizálásnak bizonyos egyoldalú felfogását uralta s az események elmondásában az okszerűséget csupán a mindenkor uralmon lévő hatalmi szempontok látószögéből kereste; amely tehát a középkorban — a pápai főuralom idején — a klastromok ablakaiból, az újabb korban — az uralkodói etatizmus idején — a fejedelmi paloták távlatából s a legujabb korban — a feudalizmus csökevényeinek idején — a politikai jogegyenlőség mellett is bizonyos gazdasági előjogok birtokában maradt osztályok piedesztáljáról vizsgálta a történelem menetét s iparkodott annak tanulságait a maga vélt vagy valóságos igazsága mellett érvül felvonultatni: ugyanez a szellem pontos másolatban jelentkezik a művészetek történetének különböző fázisában is.

A bizantinizmus sivárságait nyögő középkori művészet még teljesen rabja a különböző — római és keletrómai — teológiai iskolák szimbolizáló műtörkéinek, ahol a művész alkotóerejét teljesen lenyűgözi a szkéma, a ritus, a konvenció, amikor Délgörögország klasszikus földjén, nehány forradalmi lelkű barát bátor kezdeményezéséből, aki fittyet hány a theokrácia szabványainak, hallatlan lendülettel felszínre kívánczik a sok száz év óta elnyomott szabad művészi egyéniség s ezzel megindítja azt a művészi folyamatot, amelyet — Itáliába átplántálva — Giotto nevéhez fűz a hivatalos művészetkutatás.

A *rinascimento* parazitái Michelangelo Pensieroso-jában a *Medici*-fejedelem nagyvonalú monumentalitását látják és kutatják („Lorenzo il magnifico“), Sanzióban az antik világ újjábredését ünneplik és da Vinci Utolsó Vacsorájában az oltári szentség dekretálásának teológiai momentumát dicsőítik, — s ezenközben megfeledkeznek arról az elemi erejű mozgalomról, amely ekkor már eürópaszerencze felkorbácsolta a lelkeket: az emberegynlőség eszméjéről (amelynek Dante Pokla a leglapidárisabb hírnöke), az embernek a természettel való azonosságáról (amely eszme az asszisi barát csodás tisztaságu idilljeiben rögzítődik le először), s végül az ember eszmevilágának a kúlhatalmi tényezőktől való függetlenségéről (amely megváltó gondolatnak a lutheri reformáció a lecsapódása).

Mindenütt a hőroszokat keresik s azokat, mint valami teljes fegyverzetben született Pallasokat, szinte mesterségesen izolálják koruk, társadalmuk, gazdasági viszonyaik, népi és családi előzményeik légkörétől; gondosan eltítkolni látszanak, hogy a művészet — mint

minden kultúra — hőrszái is csupán függvényei az őket övező társadalmi, gazdasági és politikai közhangulatnak s hogy bármennyire kiússenek is a hétköznapiság szűrkeségéből, bármennyire „egyéni-
gek“ legyenek is azok, végső eredményben mégis csak tagjai az őket övező népközösségnek, amelyben tárgyi, tartalmi, formai és technikai gyökérük fakad. Ha bizonyos is az, hogy ezek a kiváló művészi egyéniségek mélyenszántó hatással voltak iskolájukra, követőikre, koruk és az őket követő generációk művészi és általános művelődési képére, — ép annyira bizonyos az is, hogy másrésről csupán mint kölcsönhatások eredői érthetők meg teljes értékükben s hogy csak mint bizonyos korok, etnikumok, külviszonyok kifejezői illeszthetők be az egyetemes emberi fejlődés képciklusába. A mögöttük rejlő népies kulturák értékelése nélkül suta marad az a fogalmi kép, amelyet művészetükről magunkban alkotunk: aminek legékezebb bizonyossága, hogy vannak — és nem is épen kis számmal — az európai kultúráknak olyan zárt területei, amelyek — anélkül, hogy egyetlen ilyen reprezentatív művészi egyéniséget produkáltak volna — mégis a nép legszélesebb rétegeig terjedő, csodás gazdasága művészi életet éltek le a századok folyamán. Bőséggel bugyogó forrásként ömlik itt egymásba a művészi teremtő szándéknak és tehetségnek ezernyi apró, dugott hajszálere; ozmotikus erővel megtermékenyítik ezek egymást, a fel-
színesen kutató szem előtt rejtett úton özönlenek — mint művészi motívumok és technikák — egymás felé, hogy aztán a tudat felszíne fölé törve, hatalmas áradatban mint *Kat'exochén* népművészet követejenek helyet valamely territorialis egység egyetemes kulturképében.

Az ilyen népies művészet azután telítve van a legvonzóbb átmeneti formák rejtélyeivel: minden egyes alkotása szinte felkínálja a problémák tömegeit; kérdés-kérdésre zúdul s a szélesre taposott „nagy“-művészeti országútnak közhelyei helyett itt a folytonos úttörés izgató munkája vár a kutatóra. Az eszmetermelésben rejlő gyönyörűség, az ismeretlenek felderítésében rejlő valóban emberi és kulturális öröm ezeken a területeken kínálkozik igazában a vizsgálódó elme számára. Aki belefáradt a „nagy“ nyugati művészetek stereotyp formuláinak s az azokat kiséző banális szóvirágoknak únos ismétlésébe: az ilyen művészi területen felfrissülhet a „mesterséggé“ vált tudomány a kinikus és gépies formalizmusából.

Ilyen — épen sokszínűsége és sokrétű volta miatt az őt környékező művészi körzetektől elütő s ezért bizonyos egységként jelentkező — művészi komplexum Erdély földje. Úgy harántos tagozásban: az ilyen aránylag kis területen egybenőtt sokféle etnikum (magyar, székely, román, szász), mint hosszanti metszetben: a történelmi fejlődés során e földet ért rendkívül sokfajta és heterogén hatás (hiszen Erdély küszöbköve volt Európának, amelyen nyugat és kelet felé egyaránt megbotlott minden történelmi törekvés s botlás közben elejtette itt magát hordott művészi kincseinek javát) olyan kaleidoszkopszerű szerkezetű tömörítik Erdély művészi hagyatékát, amelynél gazdagabban tagolt művészi képet épen csak a hasonló alpinus-fekvésű és az eurázsiai szárazföld derekán végigvonuló területek, fő-

ként a Kaukázus és a Pendzsab vidéke (Középázsiaiban) nyújtanak.

A Kr. előtti V. századtól kezdve, amikor a köznéven szkítának hívott középázsiai törzsek foglalják el Erdélyt, u. m. az Aral-tó keleti partjairól ideszármazott *dahák* (dákok) és a kínai fal felépítése által kizaklatott *jüe-csik* (géták), amelyek aztán egészen a római időkig itt tanyáznak, ez időtől kezdve történelmileg igazolhatólag számtalan fajta és származásu ethnikum termékenyíti meg ezt a kincses földet. Itt torpan meg Dárius persa hadserege, ide szállítja a fekete-tenger-melléki görög a ciprusi és rhodoszi kultúra remekét az erdélyi arany, fa és só fejében. Kigyótestű ezüst dák karperecek, amelyek utóbb is megtermékenyítették az egész Kárpátvidék szláv ezüstművességét, görög bronz-ciszták, furcsán tekergődő állatsoportokkal ékes középázsiai (szkita) ékszerek, kisázsiai görög cserépvázák, mind-mind egy hatalmas kulturális cserefolyamat monumentumai. Aztán jön a hatalmas, több századon át hömpölygő kelta áradat, amely a zöld Erin-szigettől (Irország) egészen a sztambul Galatáig mindenütt otthagya emlékeit, ahol még ma is a hely- és népnevekben a *gall*, *gael* tövekre bukkanunk. Ez a mindmáig is teljesen kiderítetlen autochton európai vándorlás, amely Wales-től kezdve a francia-gall területen s a svájci St. Gallenen át, északi Olaszországban, a Dunántúlon, Erdélyben, a Balkánon, Kisázsiaiban és a Krímben mindenütt otthagya a maga eltagadhatatlanul egyéni művészi nyomait — még a gotika is elsősorban innen veszi díszítő elemeit — s főként azóta is utólnemért bronzművességének emlékeit, a délkeleti Kárpátokban valószínűleg a thráksággal keveredett el s úgy itt, mint a régi Romániában és bolgár területen szigoruan körülhatárolható művészi életet élt. Azután az ennek tetejébe özönlő római légiók, a maguk barbár művészi *koíné*-jával, amely a pikt falak mentén Britanniában, vagy Arabia petraea límes-kastélyaiban, az erdélyi Sarmizegethusában vagy a romániai Adamklissiben egyaránt egymástól csak hajszálnyira eltérő művészi egyveleget alkotott. Brit légiók Szíriában, előázsiai légiók Galliában, afrikai légiók olasz földön — ebben állott a római antik internacionale s ez a kozmopolita militarizmus nyomta rá a kor műalkotásaira is a maga képét.

Sötét fellegekben viharzó tömegeket hajt ki magából az *inaridimento* (kiszáradás) átkában senyedő Középázsia síksága: itt a nagy népvándorlás (amely persze már előzőleg századok óta se szűnt meg soha egy órára sem). Északnyugatindia és az Altun (Arany-) hegység felől új művészi szemléletet hoz fekete szárnyain. A gótokkal kevergő hunnok Gandhara klasszikus földje felől hozzák a *petreosai* kincs sajátos művészi valőrjeit; vérpiros színekben cikázó aranyasok, asszír-persa és szasszanida udvarok domborműveiről lemintázott párducok ezeknek a fejedelmi kincseknek a főmotívumai; Attila korában élt indiai és kábuli fejedelmek aranypénzei — mint ezt néhány éve kimutathattam — az irányjelzői annak a kulturáradatnak, amelyről eddig nem tudtunk, amikor csupán a barátfantázia által kutyafejűnek festett „isten ostorát“ láttuk ijedt lelki szemünk előtt. S

amikor Erdélyben indiai érmekeket, ugyanakkor indiai *sztopák* (síremlékek) alapjaiban bizánci pénzeket találni, ama három bizánci császár korából, akik évdíjjal vásárolták meg a hún fejedelem békéjét. Hajó, vasút és táviró nélkül teremtette meg ez a grandiózus történelmi lény a világnak eddig legnagyobb — Catalaunumtól a Gangeszig terjedő — politikai egységét. Elgondolható, hogy e fergeteg mennyi megtermékenyítő magvat is hordott magával Indiáig és vissza; ha semmi egyebet, bizonyára a buddhizmust, amelynek *samán*-emlékeivel mindenütt a népvándorlás nyomán és be egészen a 13. századig is találkozunk.

A nagy vándorlás lehiggadásával újabb nagy küzdelem veszi kezdetét, amelynek egyik gyújtópontja éppen Erdély. Itt ütközik össze a legélesebben a nyugati keresztény kultúra a keletivel: Róma Bizánccal és illetőleg Közép- és Nyugateurópa Kiowwal és Moszkvával. E küzdelem dokumentumai ma még jóformán ismeretlenek. E sorok írója iparkodott hosszú évekkel ezelőtt Erdély görög-keresztény emlékeinek feldolgozásához hozzáfogni s azt a sajátos *gallimathiaszt* vázolni, amely a nádorvályai, valea-sambetii, óraljaboldogasszonyfalvai templomok falain lerajzolódik, amelyek szinte emberfeletti harcban küzködnek a tiszta bizantinikus s illetőleg nemanjai szerb behatás alatt álló romániai (filipestii és curtea-d'argisi) monostorok s a nyugati stílusok erdélyi képviselőiből, a szász templomokból kiinduló hatások között. Az erdélyi származásu *vlach* vajdák tisztán érezték ennek a küzködésnek politikai jelentőségét is; intuitíve érezték, hogy ebben a kettős nyomásban rejlik politikai függetlenségük ereje: sem a moszkovita térítés varázsának, sem a sztambulí nagy úr janicsárhadainak, sem a szerb expanzívitásnak, sem a Habsburg földéhségnek be nem hódolni, hanem kar-karban az erdélyi hasonlóivásu fejedelmekkel, a minden oldalról jövő nyomást egymással szemben kijátszani, a kellő percben félreugrani, hogy a hatalmas nyomások egymásra pattannának s egymásra zúzódnak össze: ez volt a keleti Kárpátok politikai koncepciója — talán évezredek óta is.

Amde gotika renaissance, barok, Bizánc, Kiow — Erdély földjén ez mind csupán *cum grano salis* értelmezendő. A magyar úri és a szász polgári osztály valahogy csak átvették a nyugati művészi formulákat; a román manasztériákban kialakult theokrácia pedig szintén elég hűséggel ragaszkodott a konvencionális bizánci ritushoz, bár e részben nem a hivatalos athoszi festőkönyvet (a kép- és templomfestés hivatalos szabványait), hanem inkább a szlavizált *podlínikeket* követte. A népies rétegek mélyén azonban: a székelységben és a román népben (főként annak bukovinai ágában) egészen más erők tanýáztak. Ezekben ezer év óta mint tartályban felgyülemlett az a sok-sok ősi emlék; generációról-generációra változhatott a politikai uralom neve; de a géták, római légiók, húnok egyedei nem pusztultak ki oly gyorsan. Művészi emlékeik ott maradtak a nép emlékező tehetségének tudata alatt, s nem kellett hozzá más, mint a toleráns török hódoltság kora a maga tulipánörületével (amely ekkoriban szinte tömeghisztéria formájában robogott végig Indiától egész Hol-

landiáig) s gazdag viritó pompával fakadt ki ebben a langyos meleg légkörben a népfantázia buja virágja. A székelységben kissé erősebb a keleti elem, a román népművészetben (lőként a bukovinaiban) talán kissé erősebb a szláv hatás, mindkettőn megérik továbbá a közel egykorú „úri“ művészet, a lengyel renaissance s az erdélyi barokk hatása — mégis színpompájában, formai gazdagságában szinte azonos hatású népies művészet pattan itt ki a 17. században, amely nem annyira nacionális, mint inkább osztályelhatárolódást jelent a velők egy területen élő egyéb ethnikumum művészetekkel szemközt.

Minden művészi termék az alkotó hangulatának a kifejezője; s a népművészet egésze a néphangulatnak a kifejezője. Ha szabad ennek a buja színekben dúskáló, vidáman kavargó népies művészetnek hinnünk: alkotójának, a népnek hangulata e korban vidám és nyugodt volt. Hiszen nagyjából egybeesett a modern liberalizmus első alapvető tényének, a tordai lelkiismereti szabadság dekretálásának korával. Csak a politikai szabadság érzése teremthet művészetileg és kulturálisan is termékeny alaphangulatot. Az erdélyi népművészet forrásainak felkutatása így önkéntelen is egy másik, látzólag tőle idegen területre visz — és nem kisebb súlyu mégis gondolatokra nyújt a gondolkozóknak alkalmat... SUPKA GÉZA

AZ ERDÉLYI NÉPMŰVÉSZELET FORRÁSAI

Supka Géza cikkéhez Cluj / Central University Library Cluj

Régi szép emlékek támadnak lelkemben, amikor olvasom Supka dr. kis tanulmányát. Sztambulban voltam akkor, a világ legszebb városában és ott került a kezembe egy könyv: Strigovszky József könyve: „*Altai, Iran und Völherwanderung*“. És most egy néhány szóval meg kell mondanom azoknak, akik nemtudják, hogy hát ki is az a Strigovszky?

Ha szabad az összehasonlítás, akkor azt mondom: aki Apáthy dr. a biológiai kutatók között, az Strigovszky a művészettörténeti kutatók közt. Módszere új, mert olyan új terrénumokat vont be a kutatás körébe, amit a hivatalos történetkutatás egyáltalában nem vett számba; új feltevések új igazságokra vezették, amikkel sok-sok régi hitet babonára változtatott át. Emellett harcos egyéniség, aki igazáért, hitéért vérig verekedik; a támadásra támadással válaszol; munkabíró, sokat produkáló ember, szervező tehetség. Sok ellenséget szerzett, de sok igaz hívőt is. A fiatalokat mind maga mögé sorakoztatta. Ez Strigovszky József, a bécsi „Kunsthistorisches Institut“ igazgatója.

És Supka dr. az ő tanítványa, ha nem is közvetlenül, de közvetve. Ezt pedig határozottan előnyére mondom, nem lebecsülésképpen.

Módszere teljesen a Strigovszky-é. Amikor a problémája megoldásához fog, akkor az arra vonatkozó anyagot mind nagyobb tömegben felsorakoztatja, gondosan ügyelvén arra, hogy az az anyag lehetőleg eddigélt általánosan nem ismert, illetőleg fel nem használt anyag legyen. De az anyagfelsorolás előtt még leadja kritikáját a régi

módszereknek és a maga új módszerét ismerteti. Ez a bevezető maga a cikk egyharmad részt foglalja el. Az anyag (csupán az eddig fel nem használt anyag) felsorolása a másik egyharmad részt foglalja el. És alig egyharmadrész marad a tulajdonképpeni tárgyra, illetőleg arra az anyagra, azokra a forrásokra, amelyek pedig — ha ismeretek is voltak és használtak is, — de az erdélyi népművészetnek mégis legfőbb, legnagyobb bőségű és legkevésbé problematikus forrásai.

Ez hiba. De ennél nagyobb és feltétlenül kardínális hiányossága Supka dr.-nak — és természetesen Strigovszkyéknak is általában — hogy forrásokul csupán csak ornamentális anyagot sorol fel és a tektonikát csupán az ornemens előállíthatása szempontjából ismeri el a művészettörténet kutatás anyagának. Adatfelsorolásában és az abból vont következtetéseiben az architektúrát, mint szerkezetet, illetőleg a szerkezetet, mint a művészet lényegét, — ha az ornamentalsen kívüli szerkezet, — teljesen kihagyja bizonyító adatai közül.

És itt téved Supka dr., illetőleg Strigovszky és minden tanítványa a legnagyobbat és tévedése hibás következtetéseiben nyilvánul, illetőleg hamis eredményben.

Amit Supka dr. kis tanulmánya elején elmond, az a modern, széleslátókörű, elfogulatlanul ítélő műtörténész harcos hitvallásának rövid foglalata. Abszolút igazság.

Amit azután mond, vagyis amikor tulajdonképpeni tárgyára reátér, ott már beleesik ő is abba a hibába, amibe bele kell esnie minden műtörténésznek, aki egyúttal nem tökéletes ismerője a mesterének is. Mert a művészet nemcsak *elvont vonalak, formák és színek harmóniájának kényilatkozatása, de szerkezeti vonalak, formák és anyagok, meg színek harmóniája*. Amikor a vonalak és formák, meg színek szerkezetnélkül, illetőleg nem mint szerkezetek egyszerű és struktív díszítő elemei, függvényei jelentkeznek, akkor az már *dekadencia*.

A népművészet pedig sohasem dekadens művészet. Mert a népművészetben nincsen kezdet és nincsen vég, nincsenek hullámzások, emelkedések és süllyedések; a népművészet a minden művészeti korok, stílusok, áramlatok és azok különböző életfázisainak végső rezultánsa. Eredő, de még inkább eredmény. Eredménye egy hatalmas, vagy több hatalmas műveletnek, mely műveletek összessége: maga az időben és térben élő, fejlődő, visszafejlődő, átalakuló és újjászülető, halódó és feltámadó művészi élet: a művészet története; melynek végső konzekvenciája, végső maradványa: a népművészet.

A nép művészete más okból se lehet dekadens, illetve destruktív. A népművészet az az igazi művészet, mely a szükségleten sohasem nő túl. A nép mint művész, nem teremt a diszért magáért semmit, de pusztán és kizárólagosan csak a megfelelő konstruktív elemeket díszíti. Sokszor csak azáltal, hogy a lényeges konstruktív elemeket hangsúlyozza a lényegtelenek rovására.

Supka dr. pedig amikor az erdélyi népművészet forrásairól

beszél, akkor tulajdonképpen többet ígér a címben, mint amit ad, mert az ő cikkének helyes címe ez kellene, hogy legyen: az erdélyi népművészet díszítő elemeinek (ornamentikájának) forrásai. Ami pedig nagy, mert lényegbeli különbség. De még az ornamentika forrásait sem a maguk súlya szerint tárgyalja. Mert a népi ornamentikának főforrásai mégsem a honfoglalás előtti időből valók, hanem egészen bizonyosan a mai erdélyi népek teljes és végleges letelepedésének ideje utáni időből, tehát a XII. század utáni időből.

Ornamentikánk három főforrásból táplálkozott: a nyugati keresztény középkor díszítő elemeiből, a szláv-bizánci keresztény művészetből és a török-turáni ázsiai művészetből. Az előbbi két forrás a fő: mert ahonnan a kultuszt, illetőleg a kulturát kapta a nép (a keleti, illetve és főképpen a nyugati kereszténységtől), onnan vette annak a kultúrának a művészetét is. Viszont forráskincsének egy nagyrészt és különösképpen a magyarság, a vele rokon fajtájú turáni törökségtől tanulta el majdnem három és fél százesztendőös állandó és kölcsönös érintkezése idején.

A székelységben kissé erősebb a keleti elem, a román nép művészetében kissé erősebb a szláv-hatás — mondja Supka dr — mégis szinompában, formagazdagságban szinte azonos hatású népi művészet pattan itt ki a XVII. században.

Ez igaz! De hogy ez éppen a XVII. században pattant ki, az, ha úgy van — és úgy is van! — akkor abból azt a tanúságot kell levonnunk, hogy Erdély népében akkor alakult át rezultánsná az a többféle hatás, mely az előbbeni századokban még különböző irányú komponensként külön-külön működött. Aminthogy Erdély politikai történelme is ezt a tanúságot szolgáltatja éppen a XVII. században.

Supka dr megállapítja, hogy Erdély: művészi egyéniség, mely különböző, sőt a legkülönbözőbb művészeti hatások különböző időben való egymáshatásából keletkezett, fejlődött és lett azzá, ami ma. Megállapítását meg is oldja szellemesen, érdekesen, sőt ujszerűen. De valahogyan hibázik valami az írásából, ami mindenekfelett érdekes nekünk: Mi hát Erdély népi művészete? Milyen viszonyban van más művészetekkel? Hol van a helye a művészet-történetben?

Igaz! Supka dr nem is ígérte, hogy erre a kérdésre ad választ. De hogy mégis érintette ezt a kérdést és nem felelt reá, az bosszant egy kissé.

Erről azonban Supka dr nem tehet.

1921 aug. 9.

KÓS KÁROLY

NÉMET IRODALOM NAGYROMÁNIÁBAN

A változott politikai viszonyok következtében egy millió német jutott az új Nagyromániában egy Hohenzollern-Sigmaringen házból való fejedelem jogára alá. Kezdetben

kissé idegenül hatott a viszonyok ilyen változása, egészen addig, amíg nem érvényesült annak tudata, hogy a politikai határok változásával a szellemi választófalaknak is le kell omolniuk. Így találta magát a németiség egyszerre egy közös nép-programm körén belül, melynek

tiszta politikai hatásai napról-napra láthatóbban lépnek napvilágra. A szétrobbantott népetest e csoportjának meg van a maga saját irodalma. Német katonák, akiket sorsuk a Medveországnak csúfolt Erdélybe vetett, bizonyára nagyon határozott benyomásokat vittek haza e földről, de nagy egészében a német anyaországban nagyon keveset tudnak a Kárpátok földjének német költőiről és íróiról. Az utóbbi évek nehéz közlekedési viszonyai, egy nagyszabású könyvkereskedelmi akció hiánya bizonyára hozzájárultak a dolgok ily alakulásához. Bárhogy is legyen, az eredmény az, hogy nem ismernek bennünket, jóllehet az *irodalom épen a forradalom és az összeomlás óta különösen az erdélyi szászok között sokatigéző lendületet vett.*

Az *Adolf Meschendörfer* által Brassóban kiadott „*Die Karpathen*“ c. kétheti folyóirat megjelenése 1907-ben fordulópontot jelent az erdélyi szász irodalmában. Míg a régebbi nemzedék a magyarsággal vívott nyelvpolitikai küzdelmei által kényszerítve a szép-irodalomban is elsősorban a történelmi népöntudat ébrentartására alkalmas eszközt látta, a „*Karpathen*“ a faji öntudat hathatós ápolása mellett a modernség, a nyugati eszmék felé történt tudatos fordulatot jelenti. A régebbi írók, *Josef Marlin* (1824—1849) kivételével, regényeikben a történelmi önszemlélet tükörét rakták a szászág élébe vagy pedig lírájukban kiegyezést kerestek az itten és az ottan között, az újabb nemzedék, mely nem küzdött végig a szász függetlenségért vívott harcokat a magyar államon belül, egy zárt államszervezet szilárd ke-

retei között találta magát és az újabb német művészi mozgalmakhoz való szorosabb csatlakozás szükségét érezte. E fordulat magyarázatát találja abban is, hogy Kelet küszöbén élve, ahol a Balkán és Ázsia találkozik, a különböző ellentétes életszokások keveréke kiváltotta a németségben nyugateurópaiaságnak öntudatát s ennek hangsúlyozni akarását. Úgy, hogy az erdélyi szászág elfordulása a régi történelmi regénytől egyáltalában nem tekinthető az elnemzetiellenedés útjára lépésnek, hanem, habár szokatlan lépésnek is, épen a nemzeti öntudat hangsúlyozása felé, tudatos tiltakozásnak a Kelettel szemben. *Adolf Meschendörfer* között a „*Karpathen*“ 1907—8 évfolyamában saját tollából egy regényt, „*Leonore*“ cím alatt, mely bizonyos szempontból az új szász irodalom kiinduláspontjának tekinthető. Schopenhauer és eszteticizmus egyrészt, kispolgári kisvárosi élet másrészt, mindez a képzett keleteurópai szemüvegén át nézve. (A könyv 1920-ban *Krafft*nál Nagyszébenben új kiadásban megjelent.) A „*Karpathen*“ köré csoportosul a fiatal művészek egy csoportja, mely *Meschendörfer*rel együtt hamarosan széleskörű érdeklődést ébresztett az erdélyi szász polgárság körében művészi kérdések iránt. A lírikusok közül csak a korán elhunyt *Eduard Schuller*ust említjük meg. A „*Karpathen*“ előkészítette a talajt, de mivel nem talált elégséges megértésre a nagy tömegeknél, de meg elsősorban anyagi okokból, nem tudta túl élni a háború kitörésének meg rázkódtatását. Még a háború kitörése előtt adott ki *Hermann Klöss* (lelkész *Hammersdorf*ban) egy

verskötetet „Szerelmünk“ c. alatt, nyelvezetében tökéletes költemények sorozata, melyek mind az elhalt jegyest siratják. Új formák bontakoznak ki már itt is, ha nem is a szenvedélytől megszagogatott módon — akkoriban Dehmel, Liliencron, Mombert, stb. elég nagy népszerűsége tettek szert nálunk — de melegen és bensőségesen, mintegy Mörike örökségét hordva.

Azután jött az irodalmilag üres tér, melyet a háború minden élményünkben okozott. Nem mintha a háborús költészet számtalan hajtása az erdélyi szászok körében nem foglalta volna formába a nép érzéseit, de, mint mindenütt, a sikertelenség, a saját küszöbért folyó harcok és végül az összeomlás megakadályozták, hogy e bimbók virággá fejlődjenek. Minden elveszve és elfeledve látszott, míg a monarchia összeomlása a bánáti svábokkal, a besszarábiai németekkel s a bukovinai töredékekkel egyszerre új életet öntött Nagyrománia német népeinek ereibe. A már a háború előtt Brassóban és Nagyszebenben felállított „Modern könyvtárak“, melyeknek feladata nem merült ki könyvtárak fenntartásában, hanem kiterjedt egyéb társadalmi kulturtevékenységekre is, a harcterekről visszatérőkkel új életre ébredtek. Különösen Nagyszebenben volt élénk szellemi felbuzdulás, mely az „Ostland“ című lap kiadásához vezetett. Első füzeté 1919. június elsején jelent meg Nagyszebenben W. Krafft kiadásában. Az „Ostland“, mint programjában olvashatjuk, megkísérelti a kelet-német kulturterület egész kulturtevékenységének hű képét adni. Tehát mintegy folytatása a „Karpathen“-nek a megnövekedett németiség

számára, félig politikai programmal. S. Rich. Csaki a szerkesztője, aki mindenképen nyugat-európai nivót árul el izlésében.

Az új irány W. Krafft kiadója körül csoportosúl, amely semmi költséget sem kímél, sőt veszteségektől sem riad vissza, hogy a kiadásában megjelenő munkáknak megadja a mai izlésnek megfelelő, a legjobb német kiadók kiadványaival versenyző szép külsőt. E kiadó áldozatkész tevékenysége nélkül nem lenne ma erdélyi szász irodalom, neki köszönünk mindent. 1919 karácsonykor jelenik meg az ifju irógárda első csapata. Karl Bernhard (Nagyszeben), új dolgok elbeszélője, „A szép halál“ c. novellájában egy halálra szánt, a szépségben elpusztuló nép tragikus sorsát rajzolja. Hermann Klöss „Krisztus követői“ c. drámáját a falusi vallásos felbuzdulás hangulatköréből meríti. Helena Burnaz, aki jelenleg Berlinben él, „A gummiköpenyeges ember“ c. novellás kötetében félig lírai, félig groteszk, de mindig finoman cizellált hangulatképeket ad. Egon Hajek „A jövő kapuja“ c. alatt verseskötetet adott, mely tudatos rokonságot mutat Stefan George-vel. Könyveik jobban kelnek a belföldi könyvpiacon, mint azelőtt bármikor belföldi termékek. A napilapok tárcarovatában alkalmat találnak az új irány hívei a naponként felmerülő esztétikai-filozófiai kérdések megbeszélésére és pedig elsősorban a „Deutsche Tagespost“ Ervin Reisner által szerkesztett feuilleton-jában.

Egy tudományos és társadalmilag egyaránt fontos esemény színhelye volt 1920 augusztusában Nagyszeben városa. Akkor előszórtartatott szellemi csoportszemle

egy nyári főiskolai tanfolyam formájában. A német egyetem híre minden nagyromániai német telepítvényről hozott látogatókat, Csernoviczí német egyetemi tanárok tartottak előadásokat. Érthető, hogy ily élénk szellemi élet mellett s az olcsó német könyvek mindinkább növekvő és érezhető hiányánál az erdélyi németiség érdeklődése már ezen okokból is a belföldi termelés felé fordult. Az 1920. évi karácsonyi könyvpiacra már jóval több új könyv jelenik meg Krafft kiadásában. *Karl Bernhard* „Tévelygések“ c. regényében egy küzködő, kielégületlen művészlelek életsorsát rajzolja; egy új név: *O. Fr. Krasser* (Nagy-szeben) tűnik fel az eddig ismert írók között két novellával „A kis báró“ fantasztikus groteszk stílusban. Az ifjú nemzedék munkáiban könnyed, gazdag elbeszélő művészet nyilatkozik meg, épen az, amit a történelmi alaposságra törekvő régebbi írók munkáiban többnyire nélkülöztünk. A képzőművészek között is mutatkozik élénkség. Krafft művészi falinaptárt adott ki a legjobb 12 művész litográfiáinak reprodukcióival, melyek a legjobb ilyenemű nagy német kiadványokkal felvehetik a versenyt. Az 1921 elején megjelenő *Ostlandjahrbuch*, mely kb. ugyanazon szándékokkal indul, mint a *Musen Almanachok* a német anyaországban, közös platformot akar teremteni a nyilvánosság előtt az erdélyi szász, valamint a bánáti és régi-romániai németek számára.

A bánáti német költők sokkal ismertebbek Németországban nemcsak nagyobb tehetségük miatt, hanem mert jobban megtalálták az utat a bírodalmi kiadókhöz.

Csak a teljesség miatt, mert művészi nevük már régen megalapozott, felemlítendőek közülök *Adam Müller-Guttenbrun*, *Otto Alscher* és *Franz Xaver Kappus*. Az óromániaiak közül nem maradhat említés nélkül *O. W. Cisek* (Bukarest), aki sok tekintetben közel áll az expresszionizmushoz s izmos tehetségről tesz bizonyosságot.

Ime a nagy vonásokban odavetett képe a kelet német-román irodalmi helyzetnek. Nagyjában egy fiatalos erővel fejlődésnek induló irodalom jeleit mutatja, mely könyvkereskedelmileg teljesen független zárt egész s mely saját gondolatkörében önállóan dolgozza fel s adja tovább a nyugati szellemi hullámokat. Ezen irodalom élete teljesen a nyugat után igazodik, mégis a hazai vonások bizonyos mértékig ellensúlyozzák ezt. Általában megállapítható, hogy a kelet-német írók megütik a jó közép mértéket, melyben a nagynémet olvasóközönség is megtalálhatja örömet. EGON HAJEK.

RÉGI LÁTSZATIGAZSÁG REVIZIÓJA

A szellem haladó irányu mozgalma folytonos harc az értékek megkövesedni-akarása ellen. Helelyesebben: nem is az értékeknek van félreismerhetetlen hajlamuk a megkövülésre, hanem a megállapításoknak, melyekkel egyes korok kijelölték az ember életértékeinek helyét egy-egy skálában s amelyek a mértékrendszer kicsérélődése, újjal pótlása alkalmával még mindig görcsösen ragaszkodnak a számukra valamikor kiutalt fokozathoz. A megújító mozgalmak vezetői azonban, akik rendszerint messze előttejárnak gon-

dolkozásban és felfogásban az átlagnak, nem szokták az érték-skálának valamennyi megállapítás-fokozatát revízió alá venni. Megelégszenek legtöbbször annyival, ha világnézetük sarkalatos tételait lefektetik. Számukra nem új rendszerek megalkotása a fontos, a rendszer *ők maguk* s az alkotó munka lázában nem állhatnak meg, hogy megformulázzák munkamódjuk törvényeit.

Ez a feladat az esztétikusra vár, ki majd az ő műveikből a törvényszerűségeket levonja és rendszerbe foglalja. A tömeget úgy nevelték, hogy önmaga sohase legyen képes saját szükségletére elvégezni ezt a munkát és így csak az esztétikus kommentárjai segítségével férközhet közelebb az új műhöz. Így keletkezik minden egyes esetben az a nagy hézag, mely a tömeg és az alkotóművész közötté vigasztalanul ékelődik, hogy a valóban nagy művész a maga korában ne találkozhasson a tömeggel, holott megfeszített erejével épen annak új magaslatoakra emelésén munkál.

Az új művészet, mely napjainkban a régi kereteit feszíti, a meddő, pusztán dekoratív formszépség helyébe a *lényegbéli* szépet kívánja a mű tengelyébe állítani. E cél felismerésében és annak elérésére, vagy csak megközelítésére alkotott művekben a mai tömeg még nem tudja meglátni a szépet. Nem tudja megtalálni bennük azt az örömforrást, melyből még tegnap is napjainak megszépítő fluidumát merítette. Élvezete útjában több, de nem leküzdhetetlen akadály áll, sok avult dogma, amelyek nem alkalmazhatók már az új művekkel szemben s amelyek a látást fátyolozzák,

sőt elfordítják a ma „érthetetlen“, „élvezhetetlen“ műalkotásaitól.

E dogmák egyikét Erdély egyik legtekintélyesebb papi filozófusa, *Ravasz László dr.* így fogalmazta meg a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaságban tartott, két előadásra terjedő székfoglalójában:

„Az igazságnál legfőbb követelmény az, hogy meglegyen s irtózatossá csapás, ha az igazság csak látszat. A jóságnak az a lényege, hogy meg kell lennie. Irtózatossá egy olyan jóság, mely sohasem valósul meg. De a szépnél elég, ha látszik... *A szépségre nincs szükség, az egy édes ráadás a világban, egy meg nem hálálható plusz, kegyelmi ajándéka egy atyai kéznek...*“

A jeles előadó ime ráépített egy régi dogmára, amelynek átvizsgálása után könnyen nyilvánvalóvá lesz, hogy ez is csak látszatigazság, „irtózatossá csapás“. És való igaz: ez a látszatigazság irtózatossá csapás volt századokon keresztül. Sújtotta a művészeteket, de sújtotta azokat a milliőkat, akiket kizárt a szép élvezetéből, kisajátítván azt a gazdagok fényezésének. És megállhatott ez a téves tanítás a reneszansztól Ruskinig, midőn a fokozatos dekadenciában napról-napra hanyatló művészetek a szépet valóban csak haszontalan ráadásként kezelték, csak dekoratív elemül használták ki, elmulasztván teret juttatni részére a konstrukcióban, ahol miut a szerkezet eleme utilitárius mértékkel is lemérhető *hasznót* is produkál. Aki ezt nem látja bebizonyítottnak, előbb magának kell megdönteni azt, hogy az építőművészetben a sztatika törvényei nem egybevágók-e az esztétikai törvényekkel s hogy például a

szimmetria elve, mint szerkezeti törvény ha alkalmazást nyert az épületen, egyúttal az esztétikai szép egyik szabályát is alkalmazta az építő. Meg kell döntenie azt is, hogy az oszloprendszer a görög épületen nemcsak az épület szépségét, hanem a tetőszerkezet alá-támasztását szolgálja elsősorban s a rengeteg *anyagmegtakarítás* vezette alkalmazásában az építőt és csak másodsorban épületének tetszetős külseje. De döntő bizonyítékokat szolgáltat a szép hasznosága mellett épen a napjainkban oly nagy lendületet vett iparművészet. A szép „kimondója“ a művész, az anyagban képzeli el mondanivalóját s a komoly iparművészetben az anyag jósága, tartóssága és a vele való takarékoskodás nemcsak mesterségbeli, de művészi törvény. A szülő művészetekben pedig a pedagógia talált hatalmas segítőeszközre. Aki a művészeteknek nem csupán a szép szeretetére, de az életre nevelő hatásait nem veszi számításba, aki haszonnak csak az adásvételi üzletekből folyó százalékos nyereséget ismeri el, az megtarthatja továbbra is gondolkodása egyik pillérének a Ravasz László szövegze dogmát.

A szépet pusztán dekoratív elemmé, tetszetős ékitménnyé az a reneszansz fokozta le, mely a görög művészetnek, tehát a görög életnek csak a *formáit* vette át, annak benső lényege nélkül. Csak kopirozni tanította a művészt, nem élete tengelyének, világnézetének kifejezésére. Ezzel csökkentette a szép iránti szeretetet s tette azt a gazdagok kiváltságává s ezért keresik ma is képkiállításainkon a mutatós rámakat és a „pedant“-okat. Az igazi művészet, a szép

tökéletes kifejezője épolyan szerkezeti eleme az életnek, mint az igazság, vagy a jóság. Sőt összefoglalója és világbavetítője ama másik két elemnek. Nekem nem kell a szép, mely nem az igazság kifejezője s forrása egyúttal nem a jóság kútfeje is. A hiúságokat, önzéseket, gonoszságot és méltánytalanságot megszépíteni törekvő akarat a kifejezésben számomra nem a Szépet hozza, mert arra képtelen. Legfeljebb izléstelen divatokat tud teremteni, amelyek olyan művészietlenek és annyira efemer értékűek, mint a „Palma“ kaucsuksarok reklámversikéi. A kizárólagosan formai szép, az valóban ráadás, a díszes köntösbe öltöztetett nyomorék test luxusa. A szép, mint szerkezeti elem ötvöző tűz, adhaesiós erő, mely a formát a lényeggel elválaszthatatlan egységbe forrasztja. Így kell átértékelnünk e régi látszati igazságot, hogy ezáltal az életet is értékesebbé formáljuk.

SZENTIMREI JENŐ

ZOLA NATURALIZMUSA ÉS A SZOCIÁLIZMUS

A tizenhét és tizenkilencedik századok társadalmainak sorozatos forradalma, szükségszerűen kitermelte magából az irodalmi forradalmakat is. Az irodalom a formalizmus álklasszikus fűzőjében feszengett évszázadokon át és ha jött is elvéve egy-egy nagyság, ki mondanivalójában szétfeszítette az antik építkezések szigorú kompozícióit, könnyedén átugrottak rajta a tradíciók éber eltartottjai és hirdették tovább az egyedül üdvözítő formát. Shakespeare, hosszú ideig elfeledett volt, Voltaire-t, a hivatalosak különnek minősítették, az enciklopedisták lázadók voltak. A regényírás új nagymesterét, Stendhal-t nem vették tudomásul. Hugo Viktor, a romantizmus nagymestere dobta bele a köztudatba, „A művészet öncél“ című találmányát, amelyet a Cromwel előszavában érdekesen, de

mindenesetre nagy vitát provokálva fejtett ki.

Talán sohasem született terméke-nyebb jelszó „a művészet öncél” ki-mondásánál. Kezdték vizsgálni az iro-dalom célját. Komoly harcok indultak meg a kérdés felett és felmerültek mind-azon szempontok, amelyek még a mai napig is problémák maradtak.

A konzervatív kritikusok kimondták a tételt: az irodalom célja a nevelés. A modern kritikusok tiltakoztak min-den program ellen. Az író látását nem szabad semmi céllal előltni, mert szem-lélődésének határtalansága alárendelő-dik egy társadalom által kiépített dog-mának, mely kérdéses, hogy a legjobb igazságon lett-e felépítve? A vitába döntő hangon szólt bele Hippolyte Taine, a francia irodalom legtöbbet át-fogószellemű kritikus. Taine, ki az irodalom nagyságává rehabilitálta Stend-hált, a nagy pszichológus író, kimondta, hogy az irodalomba bele kell vinni a tudományos eljárást és az emberi lélek-tant ép olyan módszerrel kell megví-lágítani, mint ahogy a vegyész teszi a maga anyagával, a savakkal. A té-nyekbe az írónak nem szabad a saját szubjektivitását belevinni, mert nem biztos, hogy nem alakítja-e át az igaz-ságot. Az írónak hideg pontossággal kell lemérnie a tények önmagukban megnyilatkozó sajátosságait, hogy az el-vátozások és egymásrahatások tiszta rajzából kialakuljon: az emberi lélek. Taine, tétéleinek igazolásul idézi Stendhal t, mesterét az iniciatívában és hivatkozik Balzacra, a társadalom tisztaszemű megfigyelőjére. A vitából megszületnek az irodalmi iskolák, az úgynevezett realizmusnak nagy írói voltak Stendhal, Balzac és Flaubert, ki tiszta művészetére hivatkozva, tiltako-zott minden „izmustól”, hogy alig fel-mérhető mélységét egy határtalan pesz-szimizmusban élje ki.

A kérdések és nézetek ez özőnében lépett fel egy új program messzehangzó hasonájával Zola Emil. Zola kinyilat-koztatta, hogy az egyedül megváltó módszer az irodalomban: a Naturaliz-mus. Két súlyos vita és tudományos jelleggel felruházott kötetet írt erről a kérdésről. Kifejti, hogy a természet riportszerű megfigyelése képes csak a valóságot a maga megnyilvánulási for-májában közölni, minden kizárásával az írói szubjektivitásnak. Például: el-mégy regényalakod lakására, ágya mellé

ül, figyeled lélegzétvételét, reggel az ébredését, mosakodását, öltözködését, járását, elmenését a hivatalba, gyárba, vásárcsarnokba, éhségét, a gyomra kor-gását, élettani funkcióknak kitérésait, vágáyt, szeretkezését és ezt pontosan lejegyezve kijön az ember portréja a maga természeti voltában.

Ennek a módszernek dogmatikus ke-resztülvételét tűzte ki célul és eredmé-nyül Zola Emil. Hogy eljárását tudom-ányos alapra fektesse, balzaci min-tára egy egységes kompozícióju regény-sorozatot írt a Rougon-Macquart cso-port cím alatt. E húsz kötetből álló összefüggő regényciklusban foglalta össze mindazon természettudományi té-teleket, amelyeket oly nagyon is ön-kényesen formulázott meg élettani, tár-sadalmi, erkölcsi igazságokká. A re-génysorozatban egy családfának a történetét dolgozza fel. A módszer a ve-zérfonál, az elv játssa a vezérmotívumot: a Naturalizmus. Ez az objektív szemlélet szörnnyü tömegeket mozgat meg a csoportosítás azon önkényes princípiumával, hogy minden jelenség tudományos igazságok bizonyító ele-mévé váljon.

Az elemeknek kategóriát adottak: a szociológia, a biológia, a fiziológia, a képletek készen vannak, alkalmazzuk rájuk a jelenségeket, rajzoljuk fel a szimptomákat, a tömegek mozgására, az egyén szándékára, melyet a mester — Taine — millió elmélete elhatáro-zóan befolyásol és mindezt a sok sa-játosságot az élet praktikus síkján ke-reszteszük, hogy a látszólagos kompli-kációkban a szándékok rendje kettős sorokat alkosson; kész a naturalizmus koncepciója: Zola tudományos iro-dalma.

Ha már most ennyi elfogultságnak a kérdését felismertük, kíváncsiak va-gyunk arra, hogy mi az oka annak, hogy Zola Emil irodalmát tartják a szocialista világfelfogással legrokonabb vonatkozásúnak. Ennek az okát ép abban fogjuk megtalálni, ami ellen Zola a leghévesebben tiltakozott; hogy túlságosan — mondhatnánk romanti-kusan — szubjektiv volt és közvetle-nül, személyesen, a szenvedő, az el-nyomott emberiséggel érzett. Ez a mély, emberi képessége a nagyszabású epikus szélesen hőmpólygő erejét adta elraj-zolt alakjainak háttéréül. A naturaliz-mus atyja, félelmetes szimbólumokkal operált; ez elnyomott tömegekkel. E

tömegek erejét nemcsak konstatálta, de mozgatta is, anélkül, hogy e gravitáció törvényét helyesen fogta volna fel és tisztán az ábrázolás monumentálisáért alkalmazta. E regénysorozat a III. Napoleon alatti társadalomnak kritikai persziflázsa. A Naturalizmus, mint látjuk, megbukott Zola írásaiban, de megmaradtak nagyszerű megfigyelései, költői igazságai, amelyeket programján kívül tapasztalt és írt meg.

Forradalmi levegőt teremtett írásaiban, mert egy romlott társadalom ellen harcolt. Utat nem tudott mutatni, csak jelezni. Regényei tudományos bizonyítások tendenciáit célozták, de más eredményeztek. A „Germinal”-ban a világosságra hozta, vagy harmincmillió ember vakondok életét. Az emberiség szemébe köpte megvetését és gyönyörű szeretetét a szomorú, elláttiasodott bányászok iránt. Minden szándék homályos e regényben, amit a szereplők akarnak, de a hatás éles: ennek nem szabad tovább úgy lennie. A „Pálinkában” minden alak túlzott, de az elnyomottság, a sötét tudatlanság a nyomorból a mámorba való menekülésnek egyedüli kiútja a poklok tárnáinak száját illusztrálja, ahová a társadalom taszítja be a kiszolgáltatott páriákat. A „Mourct abbé vétkében” egy szemétdombról egy óda szépségével számol be, dacára, hogy a naturalista felfogás szerint a szemétdomb, csak miázmákat lehellő lehet a nap-sütésben. De érdekes Zola lírai invenciójára nézve az, hogy e furcsa ellentétből a ragyogó kolorittal bontakozik ki az élet törvényének szimbóluma: a szerelem. A „Nana” testisége, egy nő, (ugye még romantikus írótl is túlzás volna!) egész Páris szekszuális grültté teszi és romlásba kergeti, egy egész társadalom belebukik Nana testiségébe. E grandiozus szimbolista minden szárazságra való törekvése mellett is előtérbe állítja a költőt: Zolát. Pescal orvosban rendezi el a tanulságokat csupa tudományos velleitással, a háttérben a nagyszívű lírikus áll.

Zola a saját módszerével, a Naturalizmussal megbukott, de szociális érzékével, forradalmi gyűlöletével egy bomlásnak induló társadalommal szemben, a jó megkülömböztetett helyét biztosítja minden elnyomott olvasójának szívében. Harcos temperamentuma — a Dreyfus-pörben megnyilatkozott — nagy költői képzelete, hatalmas szán-

dékai, az előkelő írók közé emelik és minden igazságot kereső ember jóakaratu barátjává dicsőíti.

MAJOR DEZSÓ

EGYEMBER A HÁBORUBAN*

Upton Sinclair „Jimmy Higgins”-e.
(P. Kurmann)

Háborus végzetekről — akarva, nem akarva — már sokat olvashattunk. Ismerünk néhányat közülük az irodalomból is, kezdve a cinikus hadvezéren, aki mindent és mindenkit feláldoz, csakhogy a saját, legtöbbször áiu és önző céljait elérhesse, egészen a névtelen tömegig, amely a háborus szuggeszciója alatt egy-kettőre kész, hogy magát áldozatul odaadja. Es most, amikor tekintetünkkel el akarunk fordulni a véres múlttól, hogy azt új horizontok felé irányítsuk, egy valakinek háborus átelései még egyszer ki-kényszerítik a figyelmünket a maguk részére. Az amerikai Upton Sinclair, aki világhírű regényeivel már számos szociális mocsarat vitt a nyilvánosság elé, most írásaival ismét a véres misztériumokkal teli legnagyobb mocsarat szántja fel, a világháborút, amelynek büze keresztül országokon és vizeken. Elmondja nekünk egy emberi individuum életét, szól egy jelentéktelen, közepes emberéről, vagy annál is kevesebbről, egy akárcikről a tömegből, akit a háborucsínálók, mint ismeretes, nem taksálnak többre „emberi anyag”-nál és aki következkéskép csak tárgy avagy szám, szímpla léleknélküli tényező.

Jimmy Higgins egyáltalán nem előkelő személyiség, beszédében

* Megjelent közben magyarul a Bécsi Magyar Kiadó kiadásában. Ford. Franyó Zoltán. Bécs 1921.

és ténykedéseiben egészen faragatlan és így bizony „hősi“ célokra meglehetősen alkalmatlan. Deegyszeriben megnő a szemünkben és vádat fejezve ki, nem ugyan szavaival, de cselekedetei által, ott áll előttünk szimbolumként, kezdetben mint egy kis amerikai város polgárának szimboluma, később azonban mint egy meggyötört, szenvedő, összetört emberé, amilyen mostanság mindenféle milliószám akad.

Jimmy Higgins munkás Leesvilleben, amely Északamerikának egy vidéki városa. Szenvédelye a szociálizmus és azt szolgálja alázatosan, híven, hittel teljesen, mikenktha vallása volna. Van felesége — mellesleg szólva, cseh nő, akit egy nyilvános ház erkölcsi fertőjéből éppen ő ragadott ki — és három gyermeke. Munkájával az „Empire“ gépgyárban megkeres annyit, amennyire neki és családjának szüksége van. Boldog. Ebbe a csendes boldogságba csördít belé a háboru. Nevetséges, ugy-e, — a háboru? Előbb Ausztria és Szerbia és azután a németek keresztülgázolása Belgiumon. Hogy is érdekelhet ez egy amerikai városi polgárt Leesville-ben? Németországban — így hirdették a „Herald“ messziről olvasható falragaszai — egész sereg szociálistát agyonlőttek . . . „Azok legálább eleget tettek szociálista kötelességüknek!“ mormogta Jimmy Higgins háta mögött valaki.

Először tehát az ő szociálista érzületét érte bántódás, azután pedig következett a többi. A leesville-i szociálisták kicsiny csoportja a háboru következtében egyre háborog. Egyesek a belgiumi átvonulás miatt tiltakozó táviratot akarnak küldeni a köztársasági

elnöknek, német bajtársaik ellenzik ezt, egy román zsidónak a „nemzeti szociálisták“ álláspontjával szemben gyakorolt ellenvéleménye pedig a „csavargók“ és „hazátlan bitangok“ megjegyzésekre ragadtatják őket. Ezenkívül is egész mindenségét alapjában megrázkódtatta a háboru. Az „Empire“ gépgyár gránátok szállítására vállalkozott, a gyár a környéken minden házat összevásárolt és Jimmy Higgins is kénytelen otthonát három napon belül elhagyni. Az ő szabályos, megszokott világa is hova-tovább szerteomlik a szemei előtt. Kénytelen maga is résztvenni a gránátok készítésében és mint nemzetközi pacifista szociálista, így kerül a saját lelkiismeretével először összeütközésbe. Igaz, hogy hadinyerészkedő vált belőle, — soha még anyira nem volt mentes az anyagi gondoktól, mint épp ez időben.

És a háboru elér Leesville-be. Egy német ügynök abban jár, hogy megszervezze a háboruelleneseket és így ismét összeütköznek az antagonizmusok a szociálisták gyülekezetében. Jimmy Higginset is mint „német kémét“ börtönre vetik és ott megismerkedik az amerikai igazságszolgáltatás összes borzalmaival. A szabad Egyesült-Államok mindinkább közelednek a háboru meredélyéhez és Jimmy Higgins, aki az ő lángoló emberszeretetében e katasztrófának ellenszegülne, mindinkább belebonyolódik a külvilággal, a közhivatalok vezetőivel és az önmagával folytatott konfliktusok hálójába. Hozzájárulnak ehhez még a külső történések, amelyek orkán módjára rohannak keresztül Amerikán és belécsap-

nak az ő szánalomraméltó életébe is. A robbanószergyár a levegőbe repül és ez alkalommal Jimmy Higgins családja, felesége és három gyermeke is odapusztul...

Mint egy idegizgató kinó-dráma filmjei, olyan címeket viselnek az egyes fejezetek: „Jimmy Higgins megkezdí vándorútját“, „Jimmy Higgins a vízbe ugrik“, ez annyit jelent, hogy megfogamzik benne a nagy elhatározás, hogy belép a hadseregbe, ő nem mint harcos, hanem mint automobil-kerékjavító. Teszi ezt kíváncsiságból és kalandvágyból, nő meg azért, mert valamennyi bajtársát a katonai gyakorlatotéren látja és mert az önkéntes hadsereg érdekében folyó gigászi, raffinált propaganda őt is hatalmába kerítette. Egyik fejezet címe a következő: „Jimmy Higgins találkozása a hunnokkal“. És ő — maga se tudja, miképen — a Chateau Thierry-i útközet hősévé válik. Azonban ennek a hősieségnek isrossza vége. Arhangelskbe megy és ott, ismét nem tudva, hogyan és miképen, a bolsevikiek szellemi befolyása alá kerül. Ezekből egy csomó felhívást kap, hogy a katonák közt ossza szét. Természetes, hogy ezeket nála találják és megkezdődik az ő hosszú, szakadatlan mártírúma, apoteozisa, száz kinteljes fájdalomtól sugárzó dicsfénye. Most az amerikai militarizmusra került a sor, amely őt szinte halálra kinozta, csakhogy már jóval több eredménnyel, mint annak idején a Leesville-i nyomorult rendőrfőnökség: Jimmy Higgins megőrül, mint egyike ama sokaknak, „kik nem voltak elég bölcssek ahhoz, hogy a hadi gépezet nehéz próbáját elviselni tudják“.

A könyv tehát vád a hivatalos Amerika ellen; a militarizmus ellen,

a háboru ellen, a korrumpált sajtó ellen, egyszóval minden ellen, ami lehetővé teszi az efféle átéléseket. Ilyen rendszeresen, ilyen pártatlanul még soha senki nem mutatta be a háborut és főként annak mindent felörlő erőszakosságát, amely magával rántja még legtávolabbi falu legártatlanabb emberi teremtményét is és belesodorja a maga forgószelébe. Ez a regény, amelynek felépítése a legegyszerűbb, amely eseményt eseményre halmoz és amely mondanivalóit csak itt-ott húzza alá némi iróniával, azonban sehol semmi frázisszerű pátosszal, úgy emberi, mint művészi szempontból is dokumentuma az időnek; maradandó dokumentum. Amerikai háborus regénye, — egy mártir regénye, egy munkás regénye.

Esperantóbtól: AMON OTTÓ

NYUGATI SZEMLE

Az orosz miszticizmus polttikája. Szomorúan különös a mi korunk, a háborut követő évek nemzedékének kora. Úgy járkálunk a világon, mint föld-rengés után a halomra omlott városban: magas csupasz falak között, melyeket nem borít tető, de rajtuk itt-ott Rafaelek, Cézanneok lógnak; s a magas törmelék között néha meissenai csészék roppannak meg lépteink alatt. Az ösz-szetört civilizáció roncsai uszkálnak az állati szenvedélyek felkavart szennyés áradatában. S lesúlyedt életszínvonalunk rendjébe be se tudjuk már illeszteni régi kulturánk megmaradt emlékeit.

S így van ez mindenütt. A magassabb életformák közé betolakodtak olyan ösztönök és cselekvések, melyekről már kezdünk megfeledkezni. Így van ez anyagi, mehanikai kulturánk csaknem minden területén, ahol a csekkforgalom mellett cserekereskedést üzünk, a távirat mellett kurirokkal küldjük leveleinket, lakásainkban, ahol a gázkályhás fürdőszobába a konyhából hordjuk a meleg vizet. De így van ez — s ez a nagyobb baj — magán- és politikai cselekvéseinkben is, ahol az

emberileg legmagasabb motivációk mellett közvetlen szomszédságban ott találjuk a legrégebb, a legprimitívebb ösztönök megnyilatkozásait. A társadalmi és gazdasági élet újra felvette kezdetleges formáinak egy részét: a harc, melyet ember ember ellen folytat, nem burkolódik többé egy magasabb ideológia által ráparancsolt köntösbe, a nyílt ököljog kezd megint elismert életforma lenni.

Az emberiség politikai cselekvése — csaknem ugyanazon mértékben egyéni cselekvése is — futóhomokra épült a szenvedélyek által mozgásba hozott folyton változó, egymásba átszövő ösztönök szeszélyes játékára. Ezért maradt mindig relatív s egymással ellentétes az egyes népcsoportok politikája: mert a családi, a törzsi, a faji és nemzeti összetartozás ösztönének kihasználása a politikai cselekvés megalapozására csak körülhatárolt, ellenséges tendenciájú politikai koncepcióhoz vezethet. A faji ösztönökre és ideálokra épített politika mindig ellentétekre, háborúkra s az ezzel járó visszaesésekre fog vezetni. Nincs más kivezető út e körforgásból, mint olyan ösztönökre építeni fel a politikai cselekvést, mely e szűk körből kivezeti az emberiséget.

S ez nem lehet más, mint az ember metafizikai ösztöne. Mert csak ez az, amely a részeken túl, melyek mindig ellentétesek és ellentétekre vezetnek, az egészet keresi, mely a harmónia, a megbékülés.

S nem véletlen, hogy most az állati ösztönökön épült politika leghevesebb tombolása idején nagyobb erővel csap fel a vágy és az akarat az érintetlen lelkekben a politikai cselekvést az egész mindenség legmagasabb nézőpontjára beállítani. Így találkoznak a mi politikailag lezűllött korunkban a legtisztább spirítuálisizmusból táplálkozó idealizmus legszélsőségesebb formáival, melyek az íhletett profétaság naiv világ-megváltó akarásával az elébük tornyosuló akadályokat megvetve törnek maguknak utat az emberi lelkek meghódítása felé.

Ezek vágya és célja: elfordítani az ember szemét a résztől, átítani az Egész érzésével. Mert a részlethez beállított ember cselekvése mindig tökéletlen, csak az Egész akarása ad zárt, harmonikus cselekvést. S az összeomló civilizáció dűledező falai között a megrendült lelkek meglazult talaja alkal-

mas a legmélyebb világszemlélet magvainak kicsíráztatására. Az egymástól erőszakkal elszakított s szembeállított emberek egyedülvalóságukban észreveszik önmagukban az Egészet s ez a centrális, mindent elhomályosító élmény lesz vezetőjük minden cselekvéseikben. Így keletkezik a miszticizmus politikája. Egygyéválás az egész létezővel a lét egyetlen célja, csak az egészben van nyugalom, kielégülés, boldogság. Az ember minden törekvése részszeregségének leküzdése. Nincs boldogság a különválásban, a megváltás csak az egészben, az egészsel lehet. Az Egész szemléletére kell beállítanunk magunkat, ebből az érzésből kell fakadni minden cselekvésünknek. Nem egy család, nem egy törzs, nem egy faj, nem egy nemzet részleges érdekei vezessenek, hanem a szellemiségét kívánani akaró, megváltást kereső emberiség nagy közös útjára igyekezzünk.

Ennek a misztikából táplálkozó „politikának“ egyik legérdekesebb képviselője korunkban *Wladimir Solowjew*, Oroszország legjelentékenyebb s legeredetibb filozófusa. Már 1900-ban meghalt, elég fiatalon, 47 éves korában, de csak mostanában lett nálunk, nyugaton ismert. Mert csak mostanában lett szükségünk reá. Első bölcslője Oroszországnak, aki nem a nyugati filozófusokkal, hanem a filozófiával foglalkozik s teljesen önállóan foglal állást a filozófia problémáiban. Igazán, mélyen orosz, rajta keresztül pillanthatunk talán be legmélyebben a titokzatos orosz lélekbe. Szavaiban benne cseng Keletbölcseisége, misztikus világ-megérzése s mély etikai megalapozásu aktivitása. Sok benne az utópia, az apokaliptikus látás, sok az álomszerű, a mértéktelen. S meg van benne az orosz odaadás és az alázat, valamint a fanatikus hit az általános emberi lényekben, az általános emberi idealban. Meglepően egyesíti magában a nyugati és keleti miszticizmust, egy teokratikus isten-államot, egy idealizált, mindent magába ölelő egyházat az aszketikus ideálokkal.

A most német nyelven megjelent könyv¹⁾ értékesen egészíti ki munkáinak három kötetes Köhler-féle gyűjteményét. Megismerjük belőle világnéze-

¹ Wladimir Solowjew: Die nationale Frage im Lichte der Sittlichkeit. Deutsch und mit einer Einleitung von Karl Nötzel. Drei-Masken Verlag.

tének politikai vonatkozásait. Mint a cselekvésre kimenő s nem a rendezés kedvéért teoretizáló embernél természetesen, egy kérdésben csúcspontok ki nála az egész politika: hogyan valósítható meg a társadalmi igazságosság. Felelete: csak fölünk függ, mindegyikünknek önmagában kell megvalósítania. Az egész emberiség sorsa lehet csak minden igyekezetünk végcélja. Az egyesnek az eggészl és az eggészben van csak értelme és értéke. A mindent körülfogó istenség élő érzése, valóságos jelenléte a vallás — az út Isten országához. A politikai cselekvés egyetlen igazi alapja a lelkekben élő vallás.

+

A film jövője. Aki korunk kulturtörténetét megírja, nem adhat hű képet anyagáról, ha megfelelően beszámolni a mozgóképszínházokról. A mozgás fényképezésének felfedezése óta eltelt néhány évtizedben a mozi egyszerre igen jelentős szerephez jutott az egész világban, hamarabb mintsem ráeszméltunk azoknak a lehetőségeknek csak egy kis részére is, amelyeket, mint komoly kulturérték szolgáltathat. Hogy ez a gyors fejlődés igen nagy részében nem adott komoly értéket ez a dolog egyik oldala, amelyen azonban lehet még segíteni, ha avatottaknak sikerül a technikai fejlődés óriási lehetőségeit belső érték szempontjából komolyabb problémák megvalósítására felhasználni.

Igen komoly kezdeményezések történtek e téren. Bécsben, a háború által talán legjobban sújtott kis Ausztria fővárosában a múlt évben néhány önzetlen tudós és lelkes művész szövetségbe megalakított egy társulatot, amelynek célja a világ népeinek testvéri megértését közös műveltségi, közös lelki alapon felépíteni. A világ nemzeteit műveltségük különböző volta távolítja el egymástól: más iskoláik, más könyveik, a történelemnek, közgazdaságnak más szempontok szerint való beállítása, az hogy egyes nemzetek nem ismerhetik meg jól mások gondolkodását, mert nem ismerve azok nyelvét, nem olvashatják azok könyveit. Pedig ha közös erővel keresnék a művelődés útjait, ha volna olyan eszközük a közös műveltség terjesztésére, amely nem áll meg az országhatároknál, amelyet nemzetiségi különbség nélkül mindenki megért, akkor a megnemértés,

idegenkedés, félreértés igen sok alkalma sem volna meg nemzet és nemzet között. Hanslíkék (mert Hanslík tanár a vezetője ennek a kis csoportnak) a moziban látják a közös világműveltség egyik olyan eszközt, amelyet egyenlően megért a magyar alföldi pásztors az amerikai gyárímunkás, amelyet nem kell lefordítani, amelyet ingyen olvashat (nézhet) bárki, feltéve, hogy az államok ügyeinek intézői kezükbe veszik e következményeiben is nagyarányú lehetőség gyümölcsösztetését. S hogy ez az eszköz a mozgókép lehet, azt talán mindenki a világ legtermészetesebb dolgának tartja.

Persze tévedés volna azt hínni, hogy Hanslíkék megálltak e megállapításnál. Nagy buzgalommal fogtak hozzá e célnak megfelelő filmek megalkotásához. Ne gondoljon senkisésem holmi megszokott unalmas oktató filmekre. Egészen más valami ez, mint mindaz, amit eddig láttunk. Művészek, rajzoló, tudósok dolgoztak rajtuk, meghívott pedagógusok véleményét kérték ki. S a film idejűségének kihasználása érdekfeszítő valósággá teszi a tárgyat, amellyel foglalkozik. A népvándorlási filmen a néző előtt fekszik Európa s sátoros, harcos népek északról s keletről jöve árasztják el az előttünk fekvő világrészt. Itt nincs mehanizálás, nincsenek fix országhatárok, az előre-hátra vándorlás, a csaták szemünk láttára folynak, ez nem elbeszélése a dolgoknak, hanem a valóságból absztrahált történet, amelyben egyszerre folynak az egyidejű események s a nézőnek, ki azt sem tudja a hunokat figyelje-e, vagy a germán törzsek útját, mégis elevebb, az élethez, a valósághoz közelebb eső élménye van, mint a történelmi könyveknek az egyidejűséget és mozgást nélkülöző mehanizált elbeszéléseiből. De ez csak egy példa. Vannak geológiaiak, nemzetiségifilmek, vannak populációk, közgazdaságiak is. És mind olyan művészettel, ötletességgel és elevenséggel felépítve, hogy a néző határozottan el kell hogy ismerje, hogy e kis csoport már is értékes munkát végzett a film segítségével a jövő kulturája érdekében.¹

¹ Minden félreértés elkerülése végett s hogy a Hanslík csoport komoly munkáját ne állítsuk be egyoldalúan, meg kell említenünk, hogy a filmek konstruálása csak egy része e kitűnő emberek munkásságának a hogy más téren is mutatnak már fel igen jelentős tetteket a nemzetek megértésének ápolásában, a kultúra terén.

Az ilyen pozitív „tettek“ mellett persze igen sok könyv és cikk foglalkozik a kinematográfiával még pedig igen komoly pedagógiai és morális szempontokból. Most jelent meg Dr. Konrad Lange tübingi művészettörténeti és művészettani egyetemi tanár könyve: „Das Kino in Gegenwart und Zukunft“ címmel.¹ E könyv szerzője már igen sok cikkben foglalkozott a mozgóképművészet reformjának szükségességével s jelen munkájában ezen cikkeket foglalta össze és tette egésszé. A mai filmdrámákat irgalmatlanul, de igazságosan kritizálja és kimutatja az egész mai filmpár kulturellenességét.

De milyen ellensége a mai filmdrámáknak, annyira barátja a mozgófényképészetnek és csodálója technikájának s éppen ezért nem elégszik meg annak kritizálásával ami van, hanem értékes útmutatásokat és tanácsokat ad a film jövőbeli fejlesztésének szükséges irányáiról.

Hogy éppen ezzel a könyvvel foglalkozunk részletesebben, annak oka, hogy benne látjuk egy példányát annak, hogyan nyúlnak nagyképzettségű, de akadémikusan gondolkodó emberek elégtelenségigaztalan eszközökkel kérdésekhez, amelyek ez úton nem oldhatók meg. Lange-nak e könyvben a művészetről és a filmről mint művészi lehetőségéről kifejtett gondolkodása jellemző a „kasszikus műveltségűek“ gondolkodására. Lange kizárólag a festészet és szobrászat s ezek produktumai közül is a már klasszikussá vált irányok alapján megállapítja a művészet feladatát. Ezek a megállapítások a dolog természetéből kifolyólag olyanok, hogy kizárják a lehetőségét annak, hogy a mozgófényképészet valaha is művészeti lehetőséggé válhassék. Kizárják, mert „a művészet kizárja a mozgást — mondja a szerző — s mert a filmnek bevalottan legmagasabb ideálja a természetnek minél hűbb utánzása, ami megint nem lehet művészet“.

Az ilyenféle megállapítások teljesen téves megvilágításba helyezik a filmalkotások jövőjét. Lehetetlen felfogás, hogy valami ami eddig nem fordult elő az emberiség életében, a jövőben se fordulhasson elő s hogy abból, ami eddig lehetséges volt, következtetni lehessen arra, ami a jövőben egyáltalán

lehetséges lesz. Az emberiség története éppen ellenkezőleg szakadatlan folyamata az új levéléseknek s minden perc történeti új lehetőségek csiráit hordják magukban. Az élet nem ismételní akarja önmagát, hanem szakadatlanul újratermeni. Nem lehet a művészet szabályait a múlt műalkotásaiban kikristályosodott törvényekből örökre, tehát a jövőendő műalkotásaira is előre meghatározni s az élet eleven, élő mivolta legfeljebb azt engedi, hogy a művészi akarást s ez akarásnak a jövőbe mutató irányát próbáljuk megfogni. S ha a múltban művészet lett azokból az akarásokból, amelyek a világ szín, hang, vonal, felület összevisszaságából megtudták formálni az őket összefogó harmóniákat, akkor ne lehessen művészetté az olyan akarás, amely meg akarja fogni a mozgásban kifejezésre jutó egészet, az abban nyilvánuló harmóniát? Megyőződésünk, hogy éppen ezt teszi lehetővé a film hatalmasan fejlett technikája. S ez a művészet talán mélyebb művészetté, az élet eleven mivoltába jobban belevájó művészetté lesz mint voltak az eddigiék, hiszen éppen a változást, a levést, az élet legtitkosabb önteremtődését fogná meg egy egészben.

Természetes, hogy aki a filmművészet legmagasabb ideálját a természet mind hűbb utánzásában véli felismerni, az ezt a lehetőséget nem láthatja. Hiszen természetű ábrázolás az élet összes esetlegességeinek visszaadását is jelenti. S a művészet éppen ez összevisszaság nyugtalanító bizonytalansága helyébe a biztosat, a kikristályosított létet, a formát adja. Egy művészi film sem adhatja tehát a mozgást, a változást a maga élethő zürzavarában, de nem is adja. Nem adja egy modern detektív film sem. Már ebben is benne van a válóság túlzása, a szinte groteszkbe való eltóllása, az egység, a hatásfokozás szempontjából való megváltoztatás. Nemcsak a jelenetek kiválasztásában és csoportosításában, hanem az egyes cselekvésekben is. E drámák hajszái a betörők vagy gyilkosok után nem valóságosságukkal hatnak, hanem az „üldözés“ lényegének a fokozásával, a szinte természetellenesbe való eltóllásában. Vagy cselekvésbeli természetlenségnek nevezhetjük-e, ha az üldözött, miután legyűrte egy város háztető tengerének összes kínálkozó nehézségeit, a magasból egy tóba ugrik, ott egy hajó csavarának

¹Ferd. Enkle kiadása, Stuttgart.

lapátján teszi meg az utat a partig, hol egy robogó vonat útközjére felugorva jut el a helyre, mely menekülést jelent? Lehetetlen nem látnunk itt a modern drámairodalom absztraháló törekvéseivel való rokonságot. Azok is a valószínűség teljes semmibevevésével csoportosítják, hangsúlyozzák és huzzák alá mondanivalóikat. Csak hogy azok lehetőségei mozgásösszetevés által sokkal kisebbek. Az eleven emberekkel való cselekvés igen sok olyan el nem kerülhető faktorial van összekötve, amelyek nem tartoznak a „mozgás” lényegéhez. A film jobban letisztogatott, jobban abstrahált „mozgást” adhat, jobban függetlenítheti magát, több és változatosabb csoportosítást adhat. Öt nem köti a testek nehézsége, nem az egy időben két különböző helyen levés lehetetlensége, készen csak a legesleg-elmébb mozgást kapja, amennyiben mégis emberek valóságos mozgásához van kötve, de az összetevésben olyan lehetőségei vannak, melyek eddig egyáltalán nem léteztek.

S ezek nem utópiák, nem fantaziák. Ha szerényen is, de már jelentkezik itt-ott egy-egy próbálgatás s ha ritkán is, de láttunk már egy-két „művészi” filmet. Nem a kiállítás, vagy korszerűség, vagy természeti pompa „művészi” kivitelét értsük ezalatt, hanem a film-dráma minden elemének a film legsajátosabb stílusával, a mozgásszintézissel való magasabb egységét.

+

Kritikusok iskolája. Ilyenféle iskola tényleg van már Mannheimben „Freier Bund zur Einbürgerung der bildenden Kunst” (Képzőművészetet terjesztő Szövetség) névvel, de a németek ezzel nem elégsznek meg s most a „Deutsche Bund” akar az építészet és iparművészet érdekében egy szabad főiskolát felállítani. Ezen tervvel kapcsolatban a „Zeitschrift für Asthetik und allgemeine Kunstwissenschaft” 1920—21. kötetének 2. füzetében Fritz Hoerber-től jelent meg egy műkritikusokat képező szabad iskola terve.

A terv, szerinte, azzal a kulturumnával van megindokolva, amelyet egy művészethez értő ember — s elsősorban a hivatásos műkritikus — a fejlődés érdekében végezhet. A műértő szerepe az emberiség életében csak úgy lehet értékes, ha munkája objektív műszemlélet eredménye, nem pedig

szubjektív állásfoglalásé. A művészi teremtés előföltétele a világ megérzése és formálásának akarása; a műkritikaké szintén a megérés és a műalkotó akarásának megértése. A művész a világgal mint mérlegelő, értékelő és kiválasztó áll szemben, az ő munkájában benne van egész lénye, s az egész kép, amelyet magának a világról alkotott, egyszóval egész világnézete. A műkritikusban ezzel szemben meg kell lennie a jóakaratnak az idegen mű akarásába való behelyezkedésre, a műveltségnek, amely őt e megértésre képesíti és a képességek hogy saját világnézetét félretegye, mert különben eleve kizárná a különböző művészek alkotásainak egyenlő objektív értékelését.

A kritikától értékelést vár a közönség, vezetést oly problémákban, amelyek közt nem tud eligazodni. A műtárgy nem mint valami megrögzített, kész alkotás áll a közönség előtt, hanem, mint valami kibontakozó, levésben lévő, amely számra csak abban a mértékben lesz valósággá, amilyen mértékben élménnyé tudja tenni. Hogy a műalkotás hidat képezhessen művész és közönség között, hogy a művész élménye elménnyé lehessen a közönségben is, ahhoz bizonyos szellemi közeledés szükséges a kettő között. Ezt a közeledést előidézni a feladata a kritikusknak, aki nagyobb ily irányú műveltsége és nagyobb gyakorlata folytán könnyebben tudja a mű külső megnyilvánulásai útján magából kiváltani e megértéshez szükséges élményt, mint a nagyközönség általában. A kritikus tehát tulajdonképpen a mű megértéséből származó szellemi értékek terjesztője s mint ilyen igen fontos szerv a társadalom szellemi anyagcseréjében.

A művészet azonban élő valami s a kritikus új alkotásokat nem mérhet régi mértékekkel. Mesterségében tehát — ezt még egyszer hangsúlyozzuk — nem mértékek elsajátításáról és ezek sablonos alkalmazásáról van szó, hanem sokkal többről: művészi akarások megértéséről, s csak úgy lesz komoly kritikus, ha az akarások különfeleségével szemben nem teszi elfoglaltá saját világnézete. Azért, hogy a ma emberének világnézete művészileg az expresszionizmusban talál kifejezést, azért a jó kritikusban meg kell lennie a képességnek, hogy a görög vagy más művészetet az alkotó művész által vég-

zett a maitól egészen elütő lelki szintézise mértékével mérje.

S ha így fogjuk fel a kritikusi szerepét, akkor természetesen találjuk, hogy igen komoly képzettséget kívánjanak tőle. Az iskola kezdetnek művészet- és kultur- filozófiai alapot adna hallgatóinak s itt elsősorban a műrecek fogalmával és az esztetikai megismeréssel ismerkednének meg, hogy minden idők minden népeinek egyéni műalkotásait objektív szintézis útján tudják magukévá tenni. Ez után következzenek kulturtudományi tanulmányok, amelyek a műrecek egyéb összefüggéseire, saját korukban és kulturájukban való elhelyezkedésükre világítanak rá. Ezen előkészítő tanulmányok kötelezők lennének a kritika minden egyes szakának művelőire, mielőtt magukat abban specializálnák. A speciális tagozatok természetesen a következők volnának: 1. zene, 2. költészet, 3. színház és zene, 4. képzőművészetek, amelyek ismét három altagozattól állnának, úgymint: festészet és rajz, szobrászat, építészet és iparművészet.

Mind a négy tagozatban szakemberek ismeretnek az egyes művészetek lényegét a maguk történelmi kialakulásában, technikai lehetőségeiket és tényleges eredményeiket. Ezek gyakorlatok, u. m. rajzolás, múzeum- és színházlátogatás, vitatkozás stb. volnának összekötve.

A főiskola e két tanulmányi részének nivója az egyetemekével volna egy magaságban, csak elevebb kellene hogy legyen, mint a tisztán előadásra szorítókozó egyetemi üzem, amit az alkotó művészekkel való közvetlen érintkezés útján próbálna elérni, szóval közvetlen intellektuális és morális kapcsolatok megteremtésével.

Résztevői csak olyanok lehetnének, kik kellő tudományos vagy művészi előképzettséget igazolnak. De a főiskolának volna egy másik része is, amely a nagyközönséget nevelné művészetpolitikára és a művészi népnevelést próbálna megvalósítani.

Mondanunk sem kell, hogy e szép és értékes tervek csak úgy találhatnak komoly megvalósítást, ha e főiskolák számára igazán nagyértékű és a feladat magaslatán álló tanárokat sikerül találni. Minden ezen az egy ponton fordul meg.

Flaubert és az Akadémia. Az akadémiairól és az akadémikusokról meg

van az embernek a maga jól megalapozott rossz véleménye. Ennek dacára mégis megdöbbenünk néha egy-egy megnyilatkozásuk alkalmával. Ezt már mégsem hittük volna, gondoljuk magunkban. Így voltunk pl. mikor egyik hivatásos akadémikusunk megállapította Ady Endréről a Kisfaludy társaságban, hogy ügyes Baudelaire utánzó. Semmi több. Ebből a nyilatkozatból mindenesetre megállapítható annyi, hogy akadémikusunk nem olvasta sem Adyt, sem Baudelairet. Pedig azt gondoltuk, hogy anyit talán mégis elvárhatnánk egy akadémikusától, bármily kis igényekkel lépünk is fel vele szemben, hogy ha már inni nem tud, legalább olvasni tudjon. De hát Ady Endre még csak vigasztalhatta magát azzal, hogy Magyarországon van s elvadult tájon gázol, és buja földön dudva s muhar között. De mit szólnon Flaubert, ha őt is hasonló baleset éri, a legcivilizáltabb francia földön, a Ville Lumière-ben székelő akadémia részéről?

Flaubert a legnagyobb francia epikus születésének százéves évfordulója megünneplésére készülök az egész művelt francia világ. Rouenban, szülőhelyén lesznek nagy ünnepek, a lapok, revuek tele vannak már is tanulmányokkal, mindenki iparkodik kivenni a maga részét e nagy francia emlékének méltó megünneplésében. Ha mással nem, adatok, anekdoták stb. összehordásával. S ime a francia akadémia sem maradt el. Ha már mást nem tud, lerakja nevetséges bornírtságának zöldkoszorúját a készülő Flaubert szobor lábáihoz. A legkedvesebb ajándék a Dictionnaire de la Bêtise humaine (Az emberi balgaságok szótára) szerzőjének.

A december 12-én a szép Luxemburg kertben leleplezendő Flaubert mellszobor előkészítő bizottsága felszólította az Akadémiát is, hogy vegyen részt az ünnepeken. Az Akadémia főtitkára vagy amint ők hívják örökös titkára (t. i. az Akadémikusok Franciaországban „halhatatlanok”) Frédéric Masson a következő francia illemszabályok szerint fogalmazott választ írta Edmond Haracourt-nak, az Írók Társasága elnökének:

„Éppen elég szoborleleplezésnél voltam már jelen, semmi kedvem sincs most még egy Flaubert szobor leleplezésénél is segédkezni“.

„Szerencsétlenségére (sic!) ismertem

Flaubert. Anarkista volt, aki kigúnyolta a francia családi életet. Igaz, hogy unokahúga miatt vitte magát a romlásba. Olyan koncepciója volt az életről, mint egy roueni segédorvosnak.

De ez a levélnek csak egy része s Edmond Haracourt szerint a legenyhébb része. A többi olyan, hogy egyáltalában nem viseli el a nyomdafestéket.

A „szerencsétlen“ halott, de halhatatlan Flaubert, akiről az élő „halhatatlan“ senkik így mernek lenyilatkozni! Hát már Flaubert is „destruktív“ s Párisban is Budapest van! Frédéric Masson, akit a Mercure de France találóan nevez el le Napoleon du Ridicule-nek (a Nevetséges Napoleonjának), méltó budapesti kollégáimhoz.

DIENES LÁSZLÓ

MEGÉRTÉS

Nagy, szomornézésű könyvtárszobában jártam. Templomos áhitat érte el arcomat s némává vezetett bennem minden kitérni induló szó. Poros, kopott táblájú bibliák, pergamentbe, bőrbe kötött Assisi tanítások, Horatius, Platon, meg más klasszikusok. Angol, francia, német, héber és arab könyvek egymás mellett álltak s mint Krisztusok, állták száz esztendők ember szemének döbbenetét. Nem harcoltak, nem káromoltak, ők összeölekeztek, — keresztények, zsidók és mohamedánusok... Künn sirt az ember s istenverések vonaglottak népeken keresztül. Zászlók foszlányokká semmisültek s új színek kavarták föl a lelkeket. Vöröset vártak, vöröset átkoztak, fehérét vártak, fehérét átkoztak. És a könyvek — német, angol, francia könyvek — egymástól el álltak és sirtak gonoszságán az embereknek.

Emberek! Szeretnélek bevezetni benneteket egy nagy, csodálatos könyvtárszobába, hol évszázadok nyugalma vár reátok. Németek, franciák, magyarok, románok és minden népei a földnek, szeretném valami régi őstők kezevonását a szemetekbe ékelni, hogy lássatok, hogy tudjatok. A küzdelmetek meddségét, az átkotok parányát, a haragotok megsemmisülését szeretném odatérletelni rosszatakarak ajkatok elé.

Emberek! Im ez s ennyi marad meg belőletek csupán, — a gondolat, mit

adtatok, a szin, mit ecsettel, vésővel oda panorámáskodtatok a társaitoknak. Nézzétek őket, kopott köntösben, poros pergamentbe, vagy hajdani emberek éjszakái, kik pennával írták az ezernyi oldalát, hogy értik egymást. És gondoljatok a szenvedéseikre, mert vitázó nagy beszédek sírnak föl könyvtárszobákból éjszakánként. Emberek sirtása, hogy száz évről száz évre csak ugyanazok vagytok: haragvók, meg nem békélők, egymást akarók...

Emberek! — ha áhitatos, nagy könyvtárszobába tudnálak egyszer benneteket vinni, minden emberek, kik itt és messzi laktok és megéreztettem veletek a harcok hiábavalóságát. Ha megéreztetné veletek a sok régi írás: a munka s csak a munka örökévalóságát, akkor tán sírva, összefonódva, egymástól elve Ti is elindulnátok. Mert ők várnak titeket, Emberek, évszázadok óta várnak, — német, román, magyar, francia, angol gondolatok hajdani hirdetői: a megtérésekre, a szemetekre, a hitetekre várnak.

De Ti mentek, templomos, mélyhangu könyvtárszobákba el nem zarándokoltok soha. És ők sirtak benneteket, a soha meg nem szelődültek, úttalan utakra menekvőket s beszélnek valami eljövendő időről, ember megtéréséről, egymásnak bibliai szeretéséről, a gondolat, a munka megdicsőüléséről...

A marosvásárhelyi Teleky dominiumba temetett könyvtárszobában ért valami bús vasárnap délután ez a gondolat, ahogy az örök élet, örök megmaradás igazságát himnusszal hirdették a sok összegyűjtött görög, latin, héber, magyar, német, francia, angol írások.

SZÉKELY JÓZSEF

A NAPKELET REGÉNY-PÁLYÁZATA

A Napkelet regénypályázatára beérkezett művek feldolgozásával elkészült a bíráló-bizottság. Beérkezett 7 mű, melyekről helyszűke miatt részletes jelentést legközelebb adunk. Egyelőre csak annyit jelzünk, hogy a viszonylagosan legjobb regény szerzője Pálfiné Gulácsi Irén (Nagyvárad). A bíráló bizottság különösen kiemeli a „Verebek“ című regényt, melynek szerzője Nagy Dániel (Arad).